

LÁSZLÓ BALÁZS*

Birtok, hatalom, jog

*A korona birtokjoga az Árpád-korban***

Alapvetés

Az Árpád-kori királyi hatalom és a tágabb értelemben vett *ius regium* (királyi jog) működésének fontos terrénumát képezik azok a jogintézmények, királyi előjogok, amelyeket összefoglaló néven a korona birtokjogának nevezünk. Ennek két oldala, tényleges megjelenési formái egyfelől a királyi birtokadományozás, másfelől az örökös nélkül maradt birtok háramlása és a birtoknak valamely súlyos deliktum miatti háramlása (elkobzása).

Az alábbiakban a korona birtokjogát két lépésben vizsgálom. Az első lépés – erre utal a cím első felében olvasható felsorolás – annak a szemléletmódnak, elméleti keretnek a bemutatása, amelyben az Árpád-kori közjogi viszonyokat, a kialakuló államiságot, az államszervezet kezdeteit, lényegében – mai fogalmaink szerint – az Árpád-kor alkotmányjogát vizsgálom. Itt kell kitérni e korszaknak más történelmi korokkal és mai jogrendszerünkkel, jogintézményeinkkel és jogi fogalmainkkal való összevethetőségére, illetve itt szükséges rögzíteni azokat a kitételeket, amelyek mellett a választott elméleti megközelítést alkalmazhatónak tartom.

A második lépés – erre utal a cím második fele – a korona birtokjogához kapcsolódó jogintézmények vizsgálata, azok elhelyezése a királyi jog rendszerében, a további királyi előjogokkal való összefüggéseik kimutatása. A választott elméleti keret mellett ez utóbbi összefüggésrendszer az, amivel leginkább érdemesnek látom kiegészíteni Párniczky Mihálynak az Árpád-kori *ius regium* kérdéskörét tárgyaló, a *ius regium* általam is irányadónak tekintett tágabb meghatározását körülíró, azonban részleteiben éppen (csak) a korona birtokjogára fókuszáló, e témakört azonban igen alaposan vizsgáló munkáját.¹

* Abszolvált doktorandusz, PTE Állam- és Jogtudományi Kar

** „A kutatás a TÁMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése konvergencia program című kiemelt projekt keretében zajlott. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósul meg.”

¹ PÁRNICZKY MIHÁLY: *De iure regio Hungarico tempore regum stirpis Arpadianae. A magyar ius regium az Árpád-házi királyok korában*, Az Illés Szeminárium kiadványai. Budapesti Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Jogtörténeti Szeminárium. Budapest, 1940. 1–71. pp.

Az állam és az államalapítás

Miként *Degré* Alajos megállapítja, az Árpád-korban – és egészen a XIV. század végéig – Magyarországon minden közjogi hatalom forrása és birtokosa a király, akinek hatalmát (közjogi szempontból) a tanács jelenléte sem korlátozza.² Ebből következik, hogy a kialakuló állam hatalmi-közjogi berendezkedésének központi kérdése a királyi jogállása, hatalomgyakorlásának formái, végső soron a királyi jog működése. A királyi hatalom lényegében azonosítható az államhatalommal, a kérdés az, mit értünk az Árpád-kori magyar állam alatt, egyáltalán milyen adatok alapján és mikortól beszélhetünk az államról, illetve az államiság bizonyos jegyeinek meglétéről.

Az állam mibenlétének vizsgálata során szem előtt kell tartani, hogy az államnak nincs egyetlen egzakt, földrajzi tértől, időtől és megközelítési módtól függetlenül irányadó fogalma. A különféle szemléletek egyes elemeit kiemelve azonban az Árpád-kori Magyarország kialakuló államisága is vizsgálhatóvá – és a későbbi korok, így akár jelenkorunk államiságával bizonyos szempontok szerint összehasonlíthatóvá – válik. E megközelítés pedig lehetővé teszi, hogy kiindulási pontként tekintsünk a mai alkotmányjog-tudomány által is használt egyes fogalmakra és meghatározásokra, amelyek jellegüknel fogva a középkori államiságra nézve is – igaz, bizonyos, pontosan rögzítendő eltérésekkel – értelmezhetők.

A pécsi jogi iskola egykori hallgatójának – ez talán megengedhető – közjogi gondolkodásában, a közjogi alapfogalmak értelmezésében e képzőhelyhez köthető egyik államelméleti mű és alkotmányjogi tankönyv meghatározó jelentőségű. *Petrétei* Józsefnek az alkotmányos demokrácia alapintézményeit tárgyaló könyve³ ugyanis számos olyan közjogi fogalom-meghatározást, elméleti megközelítést tartalmaz, amelyek nem csupán a jelenkori alkotmányos demokráciákra, hanem általában korunk államaira és – bizonyos kitételekkel – az államok történelmi formáira is alkalmazhatók.

Petrétei az állam fogalmával kapcsolatos fejtegetését az alábbi általános megállapítással kezdi: „Az állam komplex képződmény, összetett, intézményesített, monopolizált és centralizált hatalmi szervezet, ami az idők folyamán állandó változáson ment keresztül, és jelenleg is különböző formákban és hatásmechanizmusokban jelenik meg.”⁴ Az Árpád-kori királyi hatalomra is nyilvánvalóan igaz, hogy az monopolizált és centralizált. A király egyszemélyi uralma mellett látszólag nehezen értelmezhető szervezeti jellegre, illetve a komplexitás és összetettség kérdéseire a későbbiekben, a kialakulóban lévő államszervezet kapcsán térek vissza. Az idézett mű felhívja a figyelmet arra is, hogy az államnak a különféle – történelmi, szociológiai, politológiai, jogi – megközelítések lehetősége miatt is számos meghatározása ismert, azonban annak abszolút, minden tudományág számára érvényes definícióját nem lehet meghatározni; ennek kapcsán utal arra a problémára, miszerint az, hogy egy alakzat magát államként definiálja-e, illetőleg

² DEGRÉ ALAJOS: *Magyar alkotmány- és jogtörténet, Készült: Dr. Degré Alajos egyetemi tanár 1950/51. tanévben tartott előadásai nyomán*, (szerk.: Béli Gábor) IDRResearch Kft./Publikon Kiadó – Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Pécs, 2009. 73. 81–82. pp.

³ PETRÉTEI JÓZSEF: *Az alkotmányos demokrácia alapintézményei*. Institutiones Juris. Dialóg Campus Tankönyvek. Dialóg Campus Kiadó Budapest–Pécs, 2009, 1–472. pp.

⁴ PETRÉTEI: i. m. 241. p.

öt más alakzatok, entitások – például a nemzetközi jog alapján – államnak tekintik-e, nem feltétlenül esik egybe.⁵

Részletesen leírja *Petrétei* az állam jogi fogalmát, amely a nemzetközi jogon alapul, és amely nélkül az államok egymáshoz való viszonya nem volna értelmezhető: az úgynevezett „háromelemű tan” szerint az állam az államalkotó népnek a körülhatárolt államterületen az egységes államhatalom alatt tartósan szervezett hatás- és döntési egysége.⁶ E fogalmi elemek közül a népet és a területet, ha nem is teljesen egyezően a mai jogi megközelítéssel és fogalmakkal,⁷ illetve szabályozottsággal és pontossággal, de az Árpád-kori Magyarország esetében is azonosíthatjuk. A király uralmi területére gyakran utal például a korabeli királyi oklevelek első mondata (az úgynevezett *intitulatio*), míg a király uralma alá tartozó népeket származásra és jogállásra tekintet nélkül, alapvetően területi alapon és a tényleges hatalom alá vonás alapján határozhatjuk meg. Az egységes államhatalom pedig, mint az állam „legállamibb tulajdonsága”⁸, a társadalmi együttélés rendjének és egységének fenntartását, a közösségi lét biztonságának, stabilitásának, tartóságának garantálását és külső védelmét jelenti, amely meghatározott állami célok követését és állami feladatok ellátását feltételezi, és amelyhez a joghoz kötött, legitim állami kényszer (monopóliuma) társul.⁹ Ennek vizsgálatára a későbbiekben térek vissza.

Az Árpád-korhoz szokás kötni, azon belül is általában Szent Istvánnak tulajdonítják az „államalapítást”, ezzel kapcsolatosan is érdemes kiemelni néhány megállapítást. Mivel az államnak nincs abszolút irányadó fogalma, így azt is nehéz meghatározni, hogy mit értünk államalapítás alatt. Az államalapítás nem egyenlő az ellenségek legyőzésével, a koronázással, de a Kárpát-medencében élő népeknek a királyi hatalom alá vonásával, az országepítéssel sem. Az államalapítás nem egyetlen aktuussal, intézkedéssel vagy rendelkezéssel, és nem egyik percről vagy napról a másikra történik, hanem olyan folyamat, amelyben fokozatosan megjelennek azok az intézmények és hatalmi-jogi megoldások, amelyeket – jelenlegi fogalmi rendszerünk segítségével, de az adott kor körülményei között gondolkodva – az államiság kritériumának, ismérvének tartunk. E folyamatban jelennek meg az egyéni céloktól elkülönült állami célok és feladatok, és épül ki az egységes államhatalom.

Ebből adódóan úgy vélem, a jelenlegi fogalmi- és ismeretrendszerünkben – jogi-jogtörténeti szempontból – helytelen az államalapítást akár Szent István megkoronázásához vagy teljes uralkodásához, életművéhez¹⁰, akár az Árpád-kor bármely más, egyébiránt jelentős konkrét eseményéhez kötni. Ehelyett a rendelkezésre álló forrásokban olyan elemeket, jogintézményeket kereshetünk és vizsgálhatunk, amelyek az államiság kritériumainak megjelenésére utalnak, és megállapíthatjuk, hogy ezek megjelenése, fejlődése mind-mind az államalapítás folyamatának része. Az, hogy kellő adat megismerését követően e folyamaton belül ki-k melyik időszakra mondja azt, hogy ekkor már az államiság elegendő jellemzője valósul meg ahhoz, hogy működő államról beszéljünk,

⁵ PETRÉTEI: i. m. 241–242. pp.

⁶ PETRÉTEI: i. m. 243. p.

⁷ Vö. például az állampolgárság, illetőleg a háromdimenziós államterület értelmezésével, jogi szabályozásával.

⁸ KRÜGER, HERBERT: *Allgemeine Staatslehre*. W. Kohlhammer Verlag, Stuttgart. 1966, 819. p. (idézi: PETRÉTEI: i. m. 257. p.)

⁹ PETRÉTEI: i. m. 257–261. pp.

¹⁰ DEGRÉ: i. m. 60–61. pp.

nagyban függ attól is, hogy saját jogfelfogásunkban mit gondolunk (mai, illetve történelmi értelemben) az államról, mely fogalmi ismérveket tartjuk feltétlenül kívánatosnak vagy kevésbé fontosnak.

Birtok, hatalom és jog – mint az államhoz kapcsolódó fogalmak

Az előbbi államelméleti fejtegetésből is látható, hogy az állam fogalmát, lényegét számos irányból közelíthetjük meg, ettől függően különféle fogalmi elemeket emelhetünk ki vagy hagyhatunk valamelyest háttérbe szorulni, azonban az állam aligha értelmezhető a hatalom (államhatalom) kategóriája nélkül. Az állam mindenképpen feltételez valamilyen hatalmi viszonyt önmaga és az államalkotó nép között, függetlenül attól, hogy e nép elemeit, az egyéneket csupán alattvalóknak vagy már – a mai közjogi kategória szerint – állampolgároknak tekinthetjük, és függetlenül e hatalmi viszony minőségétől (köznap értelemben vett demokratikus vagy diktatórikus jellegétől).

Az állam fogalmának jogi megközelítéséből is adódik, de a történelemtudomány és a jogtörténet-tudomány által államként – vagy a mai fogalmaink szerinti államok valamilyen előzményként – emlegetett alakzatok esetében a rendelkezésre álló források is azt mutatják, hogy az állam léte, működése feltételezi valamilyen, terjedelmét és a szabályozás minőségét tekintve igen változatos formát mutató, legalább a társadalom egyes rétegeire nézve általános és kikényszeríthető normarendszer – vagyis jog¹¹ – létezését is. Az államhatalom ugyanis a politikai uralom jogilag rendezett formája.¹² Azoknál a társadalmaknál, amelyek nem jutottak el a társadalmi fejlődés ezen szintjére, államról még nem beszélhetünk, míg azok az államok (államformák, ideológiák), amelyek megkíséreltek a jogról lemondani, hosszú távon – egyéb, például gazdasági okokkal kiegészülve – nem bizonyultak működőképesnek.

Mindezek alapján az állam bizonyosan hatalmi rendszer, méghozzá jogilag szabályozott hatalmi rendszer. A jogi szabályozottság pedig kettős. A jog egyfelől hatalmi eszköz az állam kezében, ő maga jogot alkot, jogként ismer el, továbbá a jogot érvényesíti, kikényszeríti, ezáltal – nagy részben – maga határozza meg az államalkotó néppel szembeni hatalmi viszonyát is. Másfelől a jog keret – korlát – is az állam működésére nézve. Ez utóbbi megállapítás a mai viszonyok között aligha szorul részletes magyarázatra, hiszen az államok működésére nyilvánvaló hatással van a nemzetközi jog – legszélesebb körben a nemzetközi *ius cogens* –,¹³ sőt, megjelennek szupranacionális jellegű jogok is, mint például az Európai Unió *sui generis* jogrendszerének¹⁴ egyes szegmensei. Az állam számára azonban a saját joga is hordoz – például az általánosan elismert jogelvekben, alapvető jogokban és eljárási szabályokban megtestesülő – korlátokat.

Az Árpád-kor tekintetében az előbbieket kapcsán annyi már ehelyütt rögzíthető, hogy a fennmaradt korabeli forrásokban is találunk ilyen, a hatalmi viszonyból eredő, kikény-

¹¹ VISEGRÁDY ANTAL: *Jog- és állambölcsélet*. 2. javított, bővített kiadás. Institutiones Juris, Dialóg Campus Tankönyvek. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs, 2003. 88–89. pp.

¹² PETRÉTEI: i. m. 258. p.

¹³ BRUHÁCS JÁNOS: *Nemzetközi jog I. Általános rész*. Institutiones Juris. Dialóg Campus Tankönyvek. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs, 2008. 80–82. pp.

¹⁴ BRUHÁCS: i. m. 34–37. pp.

seríthető szabályokat, vagyis jogot. Létezett tehát a jog mint hatalmi eszköz. A jog mint a hatalom (államhatalom) kerete tekintetében a helyzet összetettebb. Az úgynevezett klasszikus, európai nemzetközi jog rendszere¹⁵ később – a szupranacionális jog még később – jelent meg. A saját (belső) jog mint a hatalmi viszony konkrét tartalmát meghatározó, egyben a hatalom bizonyos korlátját jelentő jog azonban az Árpád-kor esetében is vizsgálható, erre utalnak például az okleveles forrásokban a Szent István törvényeire, az Aranybullára vagy éppen az ország szokásjogára mutató hivatkozások.

Kérdés, hogy a hatalom és a jog mellett hogyan hozható összefüggésbe az állammal a birtok kategóriája. Az Árpád-kori, különösen a XI-XII. századi Magyarországot számos szerző patrimonális királyságnak nevezi. Ahogy Mezey Barna rögzíti: „A patrimonális államban a királyi hatalom alapja a király által birtokolt magángazdaság és földbirtokmennyiség: az uralkodó ezáltal rendelkezik elegendő mások fölött hatalmat biztosító fegyveres kézzel és gazdasági erővel.”¹⁶ Eckhart Ferenc pedig úgy fogalmaz: „a királynak alattvalóival, országával szembeni közjogi állását úgy fogják fel, mint a földesúrnak földbirtokához való viszonyát”.¹⁷ Ezt a felfogást követi a Csizmadia–Kovács–Asztalos szerzőhármás tankönyve is.¹⁸ Mezey azonban arra is utal, hogy a magyar társadalomépítés helyi körülményei és szerkezeti hiányosságai a nyugat-európai modellhez képest „mássághoz” vezettek, Szent István ugyanis az államszervezés során a kizárólagosságra, az összes világi birtok túlnyomó többségének megszerzésére törekedett, aminek következtében hazánkban a nyugaton ismert hűbériséget „a maga teljességében nem is honosították meg”.¹⁹

Már Mezey előrevetíti, hogy más szerzők – így Bónis György – szerint a hűbériség ismérveit nem is lehet megtalálni a Szent István és utódai által kiépített rendszerben.²⁰ Bónis például – a birtok helyett a hatalom kategóriáját, a hatalomgyakorlás jellegét helyezve előtérbe – patrimonális állam helyett személyes királyságról beszél, amely szerinte 1222-ig tartott, és amely leginkább a király személyes uralmának érvényesülésével jellemezhető.²¹ E hatalom kapcsán Degré Alajos azt írja: „elvileg egészen a XIV. század végéig a király a hatalom egyetlen birtokosa”, akinek hatalmát a királyi tanács jelenléte sem korlátozza.²² Bónis megfogalmazásában lényegében ugyanígy: „a tanácsnak lehet feladatköre, de nincs hatásköre”.²³

Képletes megközelítéssel azt mondhatnánk, ha az Árpád-kori államiság kérdését egy asztal közepére képzeljük, körben pedig elhelyezzük az államisághoz kapcsolódó főbb fogalmakat, akkor a patrimonális állam-szemlélet követői a birtok jelenségén keresztül

¹⁵ BRUHÁCS: i. m. 41–42. pp., 47. p.

¹⁶ MEZEY BARNA (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*, 5. átdolgozott kiadás. Osiris Tankönyvek. Osiris Kiadó. Budapest, 2003. 49. p.

¹⁷ ECKHART Ferenc: *Staatsrecht und Privatrecht in Ungarn im Mittelalter*. In: *Ungarische Jahrbücher* IX/4. 1929. 428–429. pp.

¹⁸ CSIZMADIA ANDOR – KOVÁCS KÁLMÁN – ASZTALOS LÁSZLÓ: *Magyar állam- és jogtörténet*, 2. változatlan kiadás. Tankönyvkiadó. Budapest, 1975. 66–68. pp.

¹⁹ MEZEY: i. m. 50–51. pp.

²⁰ MEZEY: i. m. 48., 51. pp.

²¹ BÓNIS György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Osiris Kiadó. Budapest, 2003. 86. p. 90–91. pp.

²² DEGRÉ: i. m. 73. 81–82. pp.

²³ BÓNIS: i. m. 81. p.

szemlélik az államot, míg azok, akik patrimonialis állam helyett inkább személyes királyságról beszélnek, a hatalom fogalma irányából teszik ezt. A saját nézőpontom pedig a jog, ezen belül is a (tágabb értelemben vett) királyi jog, vagyis a királyi közjogi hatalmát megalapozó jogszabályok, jogintézmények, előjogok felől irányul a korabeli államiságra. E szemléltetés lényegi jellemzője pedig, hogy bárhol álljunk is az asztal körül, a középpontban az állam helyezkedik el, erre irányul a figyelmünk, és akármelyik tényező, fogalmi elem vagy kapcsolódó jelenség irányából szemléljük az államot, az asztalra helyezett többi fogalom, jelenség is a látóterünkben marad.

A döntően jogi szemlélet sem hagyhatja tehát figyelmen kívül a hatalom és a birtok jelenségeit. A királyi jog elemei, a királyi előjogok alkalmasak arra, hogy általuk jogi szempontból alapvetően leírható legyen a királyi hatalomgyakorlás milyensége. A királyi jog elemeiben ugyanis lényegében a királyi hatalomgyakorlás főbb formáit láthatjuk.²⁴ A birtok pedig – miként *Mezey* is megjegyzi a patrimonialis hatalom elemzése körében – mint a királyi patrimoniuma, örökölt magángazdasága: földbirtoka és a földesúri hatósága alá tartozó népek összessége, lényegét tekintve a királyi közjogi hatalmának materiális alapja.²⁵ *Kubinyi* András pedig e birtokrendszer magánjogias oldalát emeli ki, miszerint a királyi birtokok összessége azok hasznaival és a királynak mint földesúrnak szolgáló népekkel biztosítja az Árpád-korra jellemző utazó udvarlás (utazó királyság) ellátását.²⁶

E megállapításokat elfogadva és továbbgondolva, a királyi közjogi hatalmának és az állam működésének gazdasági alapja nem csupán a királyi birtokok összességében keresendő, hanem azon királyi jogok működésében is, amelyek elsődlegesen a gazdasági előny biztosításával alapozzák meg a királyi közjogi hatalmát. Ezeket a „vagyonérdekű” jogokat – és egyéb, nem tipikusan vagyoni jellegű, de valamilyen alattvalói ellenszolgáltatás fejében gyakorolt jogosítványokat – sorolja *Párniczky* a szűkebb értelemben vett *ius regium*, a *fiscalia regum* köréhez.²⁷ *Degré*, hangsúlyozva, hogy a királyi magánvagyon és az államvagyon az Árpád-korban még nem különül el, e körbe sorolja a pénzverésből származó, a bányajogi, a nemesérc-monopóliumból eredő, valamint a vám- és vásárjövödelmeket is.²⁸ *Bónis* pedig, szintén előrebocsátva, hogy a személyes királyság korában a közpénztár és köztéher fogalmak még ismeretlenek, megjegyzi, hogy „a közjövödelmek a királyi kincstárba, a *fiscus*ba folynak be”, illetve hogy „a regálék Európa-szerte a király személyéhez és méltóságához kapcsolódnak”.²⁹

A királyi jog (ius regium)

A jogtörténet-tudományban a *ius regium* számos meghatározása ismert, ezek közül több is a korona birtokjogához kapcsolódik. Elsőként említendő a *Werbőczy* István

²⁴ LÁSZLÓ Balázs: *A király helye az Árpád-kori államszervezetben*. In: PhD Tanulmányok 13. (szerk.: Ádám Antal) Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Doktori Iskolája. Pécs, 2014. 189. p.

²⁵ MEZEY: i. m. 49. p.

²⁶ KUBINYI András: *A királyi vár és lakói a középkorban*. In: *História* XXIV/9–10. pp., 2002. 14. p.

²⁷ PÁRNICZKY: i. m. 8. p.

²⁸ DEGRÉ: i. m. 74. p.

²⁹ BÓNIS: i. m. 82. p.

Hármaskönyvében leírt, de a jelölt forrás szokásjogi jellegéből adódóan az Árpád-kori királyi birtokadományozás és birtokháramlás rendszerére is érvényes definíció, miszerint a királyi jog a nemesek birtokai királyra háramlásának szubszidiárius jogcíme.³⁰ Béli Gábor e szűkebb értelemben felfogott *ius regium*ot a tulajdont korlátozó elidegenítési tilalomként azonosítja.³¹ Párniczky pedig – az előbb írtak szerint – a *fiscalia regum* körét nevezi szűkebb értelemben vett királyi jognak.³²

Ezzel szemben a *ius regium* általam is irányadónak tekintett tágabb értelmében – elfogadva Párniczky ezen definícióját – nem más, mint a király közjogi állását meghatározó olyan jogszabályok összessége, amelyek a király számára valamely politikai vagy gazdasági előnyt biztosítanak.³³ A *ius regium* jelöli ki a királyi hatalom közjogias kereteit, annak mibenlétét, meghatározza a király közjogi jellegű előjogait, egyszerűbben fogalmazva a *ius regium* az, amitől tartalmi értelemben király a király.³⁴ Jellegzetes elemei – korszakoktól és országoktól függően részleteikben némiképp eltérő tartalommal – a törvényhozás, a bíraskodás, az adók, vámok szedése, a fontosabb tisztviselők állítása, a birtokadományozás, vagy éppen a hadsereggel rendelkezés. Lényegében ugyanezeket az elemeket sorolja fel Degré is a középkori magyar királyi hatalmat vizsgálva.³⁵ Fontos hangsúlyozni, hogy a birtokok királyra háramlásának szubszidiárius jogcímeiként, illetve elidegenítési tilalomként is felfogható – szűkebb értelemben vett – királyi jog a tágabb értelemben vett királyi jog körében is megjelenik annak egyik vagyoni jellegű – vagyónérdekű – elemeként.

A király közjogi jogosultságaira utaló *ius regium* szóösszetétel egyébként az Árpád-kori királyi oklevelekben ritkán fordul elő. Az ilyen módon fellelhető első (véltetően valóban az egyik legkorábbi) forrás 1252-ben keletkezett. E levélben IV. Béla arról számol be, hogy hű szolgálataiért Protáz fia Péter ispánnak adományozta az örökös nélkül elhunyt Nymhir és Róbert serviensek egykori földjeit, amelyek királyi jogon az ő kezére háramlottak.³⁶ Párniczky is megjegyzi, hogy a kifejezést az oklevelekben következetesen csak IV. Béla korától kezdték használni, jóllehet, a királyi jogok érvényesülésére már Szent István törvényeiben találhatók adatok.³⁷ Maga a jelenség ugyanis – lényegéből adódóan – egyidős kell, hogy legyen a királyság intézményével.

Ha pedig azt az elméleti kérdést vizsgáljuk, vajon a *ius regium* határozza-e meg *a priori* jelenségként a király jogállását, vagy inkább a mindenkori uralkodó tényleges hatalma determinálja a *ius regium* tartalmát, a következőket állapíthatjuk meg. Egyrészt, a királyi jog tartalmi megközelítése során látható, hogy vannak tipikus uralkodói jogosítványok, amelyek helytől és időtől nagyrészt függetlenül (legfeljebb mértékükben és gyakorlási módjukban eltéréseket mutatva) az uralkodó jogállásának mellőzhetetlen

³⁰ WERBŐCZY ISTVÁN: *Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának Hármaskönyve*. Téka Könyvkiadó, Budapest, 1990. 104. p.

³¹ BÉLI GÁBOR: *Magyar jogtörténet. A tradicionális jog*. Institutiones Juris. Dialóg Campus Tankönyvek. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs, 2000. 72–73. pp.

³² PÁRNICZKY: i. m. 8. p.

³³ PÁRNICZKY: i. m. 7. p.

³⁴ LÁSZLÓ: *A király helye...* 187. p.

³⁵ DEGRÉ: i. m. 74. p.

³⁶ WENZEL Gusztáv: *Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus VII.*, Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya, Pest, 1869. 340. p.

³⁷ PÁRNICZKY: i. m. 20, 49–50. p.

elemei. Másrészt, a *ius regium* legfontosabb elemeinek (törvényhozás, királyi jövedelmek beszedése, pénzverés, tisztségek adományozása, a királyhoz hűtlenség megbüntetése, kegyelem gyakorlása, hadsereggel rendelkezés) tényleges gyakorolhatósága hiányában egyetlen monarcha sem tudta tartósan fenntartani uralmát. A bárók, úgynevezett kiskirályok, vagy éppen az ellenkirályok megerősödése, hatalma is jellemzően arra épült, hogy egyes királyi jogokat kezdték gyakorolni, bitorolni. A tényleges hatalomgyakorlásuk azonban területileg nem érte el a legitim király uralmának földrajzi kiterjedtségét, illetőleg esetükben hiányoztak azok a ceremoniális, szimbolikus elemek, amelyek miatt formális értelemben király a király (például a megfelelő koronázási szertartás). Igaz azonban az is, hogy a *ius regium* meghatározó elemeinek tényleges működésére visszahat a királyi hatalom aktuális állapota, ez kényszerítheti a királyt (de az Árpád-korban még nem közjogilag, hanem szigorúan politikailag, célszerűségből) bizonyos kedvezmények biztosítására, változások eszközölésére a hatalomgyakorlás formáiban.

Látható az is, hogy az Árpád-kori királyi jog elemeit napjaink jogrendszerében (természetesen tartalmilag is némiképp más formában) a főbb állami szervek hatáskörüként azonosíthatjuk. Mivel azonban a személyes királyság korában hazánkban ezek az előjogok egyetlen hatalmi tényezőre, a királyra mutattak, nem volna helytálló a *ius regium* elemeit a király hatásköreinek nevezni (ez ugyanis másik hatalmi tényező(k) elkülönült hatáskörét is feltételezné), helyesebb ezeket a király hatalomgyakorlásának formáiként megjelölni. Az idő előre haladtával persze a király mellett – de szigorúan az ő akaratából és annak keretei között – már az Árpád-korban megjelentek más szervek is (kincstár, kancellária, a bírói feladatokat is ellátó tisztségviselők), amelyek a királytól feladatul, de nem hatáskörként kapták egyes közjogi jelentőségű feladatok ellátását. Ehelyütt utalhatunk vissza a korábban idézett megállapításra, miszerint a király tanácsának lehet feladatköre, de nincs hatásköre.³⁸

A korszakból fennmaradt okleveles források azt mutatják, hogy az uralkodó (és e feladatköröket ellátó szervek vagy személyek) hatalomgyakorlása más és más tevékenységi formában nyilvánult meg, amikor például ítélkezett, amikor dekrétumot alkotott, vagy amikor birtokot adományozott. Ilyen értelemben nem ördögtől való (a kialakulóban lévő) államszervezetről beszélni ott, ahol valójában még egyetlen személy összpon-tosítja a közhatalmat.³⁹

Fontos azonban rögzíteni, hogy e hatalomgyakorlási formákat mindig a vizsgált kor viszonyainak megfelelően kell értelmezni. Törvényhozásról beszélhetünk az Árpád-kor és napjaink (továbbá a köztes századok) tekintetében is, de pontosan meg kell határozni, mely korban és helyen mit értünk ezek alatt, melyek a hasonlóságaik és a különbségeik.

Az államiság és a ius regium mechanizmusainak vizsgálati kerete – rendszer és funkció – egy egyszerűsített rendszerelmélet

Az Árpád-kori *ius regium* mechanizmusai és a kialakulóban lévő állam vizsgálata során nem lehet teljesen elvonatkoztatni napjaink közjog-tudományától, ennek fogalmaitól.

³⁸ BÓNIS: i. m. 81. p.

³⁹ LÁSZLÓ: *A király helye...* 186–187. pp.

Egy csaknem ezer évvel korábbi vizsgálati tárgyat kell a mai államhoz és közjoghoz képest, ezek hasonlóságait és különbözőségeit kiemelve leírni úgy, hogy az általunk használt fogalmak, jogi gondolkodásunk alapvetően a mai jogrendszerhez igazodnak, jogi gondolkodásunk ebben a keretben gyökerezik.

E problémára a jogászi megközelítés során többféle módon reagálhatunk. Az egyik végletes – és általam hibásnak tartott – megoldás az, ha azt mondjuk, hogy mivel a korabeli állami-jogi viszonyok nem írhatók le pontosan a mai fogalmi rendszerünkben, illetve a korabeli állapot a mai állami-jogi rendszerünkkel egyébként sem mutat kontinuitást, ezért e jogtörténeti vizsgálódást elengedve kizárólag a mai joggal (esetleg a XIX. század második feléig visszamenőleg) érdemes foglalkozni. Ugyancsak helytelen (és demagóg) volna e két korszak között – figyelmen kívül hagyva a köztes évszázadokat, az államiság, a hatalom, a jog változásait – olyan párhuzamokat vonni, olyan összefüggéseket állítani, amelyek kellő történelmi-tudományos bizonyítékkal nem támaszthatók alá. Önmagában egyes jogi megoldások hasonlóságából sem következtethetünk mai jogunknak a középkori királyság jogához való kapcsolódására.

E két véglet között ott áll a – jelen írás kereteit bőven meghaladó – dilemma: miért és hogyan foglalkozunk jogtörténettel, illetve miért foglalkozunk a távoli középkorral? A válasz(om): a problémamegoldás. A jogtörténetben mintákat láthatunk arra, hogyan reagálhatunk jogilag egyes egyéni vagy társadalmi kérdésekre, konfliktusokra. Ennek alapján az Árpád-kor és bármely más korszak, akár a jelenkor állami-közjogi viszonyai a jogfolytonosság kérdéséről függetlenül, úgy kapcsolható össze, ha megtaláljuk azokat a kérdéseket, problémákat, amelyekre az állam, a közjogi berendezkedés mindkét (illetve minden) korban reagál.

Megközelítésében az államot, államhatalmat korszakoktól függetlenné emelni képes – így az Árpád-kor kialakuló államiságának, a korabeli közjogi-hatalmi viszonyoknak, a királyi jognak a mai fogalmainkkal is leírható vizsgálatában használható – fogalmak: a rendszer és a funkció. Eszerint az állam mint rendszer, és annak (egy) funkciói jelenthetnek párhuzamot a mintegy ezer évvel ezelőtti és a későbbi korok hazai közjogi rendszerei között (nem vitatva persze azt, hogy az idő haladtával az állam funkciói is alakulnak, változnak, a funkciók bővíhetnek vagy egyes funkciók jelentősége csökkenhet, akár meg is szűnhet).

Ahogy *Petrétei* fogalmaz, az állam „politikai döntési egység és eljogiasított hatalmi szervezet a társadalom számára”.⁴⁰ Az állam tehát jogilag szabályozott társadalmi-hatalmi struktúra, és mint ilyen: rendszer. Az általános rendszerelméletek, illetőleg a politikai rendszerelméletek⁴¹ – mint elvileg az államra is alkalmazható elméletek – egyes általános megállapításaiból a következő egyszerűsített rendszer(elmélet) keretében vizsgálódok: Az állam mint rendszer – akárcsak minden rendszer – feltételezi rendszerelemek létezését. Az állam egyszersmind több, mint az egyes elemeinek összege: az elemeknek önálló feladata, funkciója van, közöttük kapcsolat, kölcsönhatás (kommunikáció) létezik, ezen túl azonban magának a rendszernek – az államnak – is van az egyes elemekét meghaladó célja és feladata. A rendszerrel kapcsolatos vizsgálódások tekinte-

⁴⁰ PETRÉTEI: i. m. 267. p.

⁴¹ Vö. például Ludwig von Bertalanffy, Anatol Rapoport, David Easton és Gabriel Almond rendszerelméleteinek főbb megállapításaival.

tében fontos szempont lehet a rendszeren belüliség és a rendszeren kívüliség is. A rendszer kapcsolatba lép (kommunikál) a környezetével, a rendszeren kívüli elemekkel, illetve más rendszerekkel. A rendszert és egyes elemeit is a külvilág és más elemek részéről impulzusok érik (input), és ezek is visszahatnak utóbbiakra (output).

Bár az abszolút, minden korra érvényes állami célok tanát a mai elméletek *Petrétei* szerint szinte kivétel nélkül elutasítják,⁴² a mindenkori történelmi fejlődéssel és a lakosság változó igényeivel összhangban meghatározható relatív állami célok tanában⁴³ is találunk olyan elemeket, amelyek az Árpád-kor közjogi-hatalmi berendezkedésére is értelmezhetők. Ilyenek mindenek előtt a kizárólagos állami célok (más kifejezéssel az állami alaptevékenységek), mint a jogalkotás, a végrehajtás-államigazgatás, vagy a bírászkodás.

Az előbbiekből következően az egyszerűsített rendszerelméletben az állami feladatok közé tartozik, így rendszerelemnek tekinthető az általános jellegű, kikényszeríthető magatartási szabályok meghatározása, vagyis a jogalkotás (ideértve a jogként való elismerést is), e szabályok működtetése, végrehajtása (végrehajtás, igazgatás), valamint e szabályok érvényesítése, kikényszerítése konkrét esetekben, egyedi (jog)vita vagy valamely (jog)szabály megsértése esetén (bíráskodás). A végrehajtáshoz kapcsolódik, de önálló említésre érdemes a belső rendfenntartás feladata. További, az Árpád-korban és napjainkban is érvényes rendszerelem lehet a rendszeren kívüli elemekkel és más rendszerekkel történő kapcsolat, kommunikáció, amely magában foglalja a békés (diplomáciai) kapcsolatokat, és a fegyveres konfliktusokat (hadüzenet, hadviselés, békekötés) is. A rendszer fontos elemei azok is, amelyek a működés gazdasági alapját biztosítják, az állam esetében ezek (mai kifejezésekkel élve) a fiskális politika és – a pénzgazdálkodás megjelenésével – a monetáris politika. További rendszerelem (vagy rendszerjellemző) lehet a közhitelességgel is összefüggő állami (hivatali) írásbeliség kérdése, valamint – különösen történeti tekintetben, de egyes államokban, jogi kultúrákban ma is – az állam és egyház viszonya.

Az államszervezet, illetőleg a ius regium mechanizmusai

Ha az előbbi rendszerelemeket mint állami feladatokat a mai állami működésben vizsgáljuk, azok meghatározott állami szervekhez – jellemzően alkotmányos szervekhez – köthetők, mint e szervek funkciói. Ahogy *Petrétei* az állami szervekről szólva fogalmaz, azok funkciója az állam céljainak valóra váltása, feladatainak ellátása.⁴⁴ Az előbb felvázolt rendszer tehát napjainkra vonatkoztatva nem más, mint az állami szervek rendszere, más kifejezéssel az államszervezet, amely „az állam felépítését és megjelenését jelenti, vagyis az állam az állami szervek rendezett összességéeként olyan szervezet, amelyben az egyes szervek és intézmények rendszert alkotnak: meghatározott az egymáshoz való viszonyuk, és a közös – állami – feladatok megvalósításában elfoglalt helyük”.⁴⁵

⁴² PETRÉTEI: i. m. 265. p.

⁴³ PETRÉTEI: i. m. 265–266. pp.

⁴⁴ PETRÉTEI: i. m. 268–270. pp.

⁴⁵ PETRÉTEI: i. m. 270. p.

Az Árpád-korban a maihoz hasonló államszervezettel nem találkozunk, míg az állam az előbbieken kifejtettek szerint kialakulóban és állandóan változóban volt, addig az államszervezetnek legfeljebb a kezdeteit figyelhetjük meg. Az országépítés folyamán megfigyelhető a mai fogalmaink szerinti egyes – de ma már különböző állami szervekhez kapcsolódó – feladatkörök, hatalomgyakorlási formák elkülönülése, akkor is, ha ekkoriban ezek még szinte kivétel nélkül a király előjogai voltak. Erre is utalt az a korábbi megállapításom, miszerint nem ördögtől való a kialakulóban lévő államszervezetről beszélni ott, ahol valójában még egyetlen személy összpontosítja a közhatalmat.⁴⁶

Az Árpád-kori *ius regium* elemeit képező jogosítványok azok a hatalomgyakorlási formák, amelyek mentén az államszervezetet alkotó főbb állami szerveket a hatalommegosztás jegyében a későbbi évszázadok során egymástól elkülönítették. Jóllehet, korunk alkotmányos demokráciáinak szemszögéből a hatalommegosztás elvének deklarálását és érvényre juttatását *Montesquieu* és követői nevéhez kötjük,⁴⁷ és elfogadhatjuk azt a tételt is, hogy az Árpád-kori személyes királyság monarcháinak tevékenysége elsődlegesen az országuk, alattvalóik feletti uralkodást, hatalomgyakorlást célozta és ennek volt eszköze, az egyes hatalomgyakorlási formák közötti különbségek elméleti megalapozása pedig hiányzott; azonban a gyakorlatban már megmutatkoztak a differenciálódás jelei. Ennek megfelelően vizsgálható például az Árpád-kori uralkodó törvényhozó, végrehajtó-rendeletalkotó, ítélkező, monetáris, fiskális, honvédelmi-főparancsnoki és egyéb tevékenysége.

A király közjogi állását meghatározó, számára politikai vagy gazdasági előnyt biztosító, adott időben érvényesülő jogszabályok összessége – a vázolt egyszerűsített rendszerelmélet szabályaival leírható rendszer elemei és azok összefüggései – jelentik a *ius regium* statikus oldalát, míg annak dinamikus oldalát a *ius regium* mechanizmusaiént azonosítható folyamatok adják. Az egyik ilyen mechanizmus az egyes királyi előjogok adott időbeni működése, eljárási-érvényesülési szabályai, míg a másik alapvető mechanizmus e jogosítványoknak az idő múlásával megfigyelhető változása, fejlődése, illetőleg a *ius regium* mint összesség alakulása, bővülése.

Végezetül, minthogy az államszervezet létrehozásának és alakításának legfőbb jogi normája az alkotmány,⁴⁸ az államszervezet jelenkori kategóriája és az Árpád-kori királyi hatalom egymásra vetítése nem summázható másként, mint a király alkotmányozó tevékenységének értelmezhetőségével. Az Árpád-korban nyilvánvalóan nem beszélhetünk egyetlen dokumentumban megjelenő chartális alkotmányról, és korunk alkotmányainak egyes tartalmi elemei (alapvető jogok, az alkotmánybíráskodás, az akkuzatórius büntetőeljárás alapelvei) is hiányoztak a jogrendszerből. Az alkotmány azonban felfogható úgy is, mint az államiság jegyeinek léte, az állam tényleges létezése és működése, illetve mint az állam jogi alaprendje. Ilyen értelemben mondhatjuk, hogy az Árpád-kor kialakulóban lévő államának is volt empirikus, illetőleg jogi értelemben vett⁴⁹ alkotmánya. E jogi alaprendet és kialakuló államszervezetet pedig törvényeivel, kiváltságok biztosításával, alapításaival, ítéleteivel és más intézkedéseivel döntően a király alakított

⁴⁶ LÁSZLÓ: *A király helye...* 186–187. pp.

⁴⁷ PETRÉTEI: i. m. 159–161. p.

⁴⁸ PETRÉTEI: i. m. 272. p.

⁴⁹ PETRÉTEI: i. m. 48. p.

ta a személyes királyság korában. Ennyiben tehát mondhatjuk, hogy az Árpád-kori királyok alkotmányozóként is tevékenykedtek.

A korona birtokjogának helye a ius regium rendszerében

A korona birtokjogában összefoglalható jogintézmények, előjogok, és azoknak más királyi jogokkal fennálló összefüggésrendszere jelentik tehát e jogok statikus oldalát. A korona birtokjogának funkciója végső soron – visszautalva Mezey megállapítására⁵⁰ – az, hogy a birtok és annak hasznai – a király patrimoniuma – képezik a király közjogi hatalmának materiális alapját.

Míg napjainkban az állami vagyonnal való gazdálkodás az államháztartás alrendszerében az időszakos költségvetés-zárszámadás mechanizmusa keretében történik, az Árpád-korban sem költségvetési-zárszámadási rendszerről, sem elkülönült államháztartási alrendszerekről nem beszélhetünk. A személyes (vagy patrimonialis) királyság korában a király magánvagyonra és az államvagyont még nem különült el egymástól, azok közös kezelés alatt álltak,⁵¹ a gazdálkodás kereteit pedig a ténylegesen rendelkezésre álló források mértéke és a monarcha belátása szabta meg. A király tulajdonaként kezelhette az országot, mivel közjogi hatalma teljesen összefolyt birtokai feletti magánjogi uralmával.⁵² Más megfogalmazásban, a személyes királyság korában a közpénztár és közteher fogalmak még ismeretlenek, a közjövödelmek a király kincstárába folynak be.⁵³

Rendszerelméleti megközelítésben a király közjogi hatalmának materiális alapját képező rendszerelemek – funkcionális szempontból – a mai államszervezetben a fiskális és monetáris politikának feleltethetők meg. Ezek közül a monetáris politika – bár a *ius regium* egyik részjogosítványa – nem a korona birtokjogához tartozik. A királyi-állami vagyon kezelésének, az azzal történő gazdálkodásnak ma is fontos eleme, és a középkorban is az volt a pénzverés. Amikor a Szent István általi pénzverés indokoltságáról beszél, Hóman Bálint egyenesen úgy fogalmaz, hogy „önálló pénzverés nélkül a XI. századi Európa nem tudott szuverén keresztény uralkodót elképzelni”.⁵⁴ Nem véletlen, hogy a pénzverés e korban királyi monopólium volt, mitöbb, IV. Béla korától a jogosulatlan pénzverést is magában foglaló pénzhamisítás a legsúlyosabb közbűncselekmények, a hűtlenségi bűncselekmények körébe tartozott.⁵⁵

Ami a fiskális politikát illeti, amellett, hogy a rendelkezési jog az uralkodót illette, a király és a korona vagyoni érdekeinek védelmét a kincstár (*fiscus*) látta el, amely jogi személyként a *ius regium* alapján kezelte és igazgatta a koronajavakat, a koronára háramlott, urafogyott és az állami szükségletek kielégítésére szolgáló javakat.⁵⁶ A birtokból származó jövödelmek kivételével⁵⁷ a *ius regium* alapján a királyt illető bevételek

⁵⁰ MEZEY: i. m. 49. p.

⁵¹ DEGRÉ: i. m. 74. p.

⁵² DEGRÉ: i. m. 74. p.

⁵³ BÓNIS: i. m. 82. p.

⁵⁴ HÓMAN Bálint: *Magyar pénztörténet 1000–1325*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1916, 170. p.

⁵⁵ PÁRNICZKY: i. m. 54–55. p.

⁵⁶ BÉLI: *Magyar jogtörténet...* 54. p.

⁵⁷ DEGRÉ: i. m. 86. p.

(adók, jövedékek, vámok, monopóliumok) központi beszedése és kezelése, valamint a tárnokok tevékenységének irányítása⁵⁸ a kincstárt kezelő főtárnok, később tárnokmester feladata volt, aki igazgatási feladatai mellett már az Árpád-korban egyre szélesebb körben kapott bírói joghatóságot is.⁵⁹ Megjegyzendő ugyanakkor, hogy tárnokmestere nem csak a királynak lehetett, hanem saját bevételeik tekintetében például az ifjabb királynak, a hercegnek, a nádornak, az érseknek vagy éppen a királynénak is.⁶⁰

Az Árpád-kori királyi hatalomgyakorlásban a birtok mint egyfajta gazdasági (materiális) alap többféleképpen – aktív és passzív formában – jelenik meg. Az aktív formák tulajdonképpen a korona birtokjogának mint rendszerelemnek input – gazdaságilag bevételi – és output – gazdaságilag kiadási – oldalát képezik. A passzív forma pedig a királynak a királyi birtokokból és azok hasznaiból való tényleges és közvetlen részesülését jelenti. Ahogy *Kubinyi* – a birtok, a hatalom és a jog kategóriáinak vizsgálata során is idézett formában – megállapítja, e királyi birtokok összessége, azok hasznai és a királynak szolgáló népek biztosítják a királyi (utazó) udvartarás ellátását.⁶¹ Ez utóbbi esetben tehát a birtok lényege annak állagában jelenik meg.

A *ius regium* részjogosítványai közül a korona birtokjogának bevételi (input) oldalán találjuk az urafogyott (ehelyütt értsd: örökös nélkül maradt) jószágoknak a királyra háramlását, valamint a király személye, az ő vagy a korona közjogi méltósága ellen elkövetett hűtlenségi deliktumok miatti jószágvesztést vagy – általam helyesebbnek tartott szóval⁶² – vagyonkobzást (*confiscatio*). A korona birtokjogának kiadási (output) oldalán pedig a királyi birtokadományozás szabályai állnak. A birtokadományozás – *Béli* szavaival – a királynak és a szent koronának, illetve valamely úrnak hű szolgálatot teljesítők jutalmazása, kárpótlása, pontosabban szolgáltatásai viszonzása, illetve a jövőbeni hívebb szolgálatteljesítésre való ösztönzése végett a király és a nádor, illetve valamely magános (úr) által történő ingatlan-tulajdonátruházás.⁶³ E fogalomból a korona birtokjoga tekintetében nyilván a királyi adomány lesz érdekes. Ebben az esetben a birtok lényege – a királyi jog szempontjából – nem annyira annak állaga, mint inkább az általa (és hasznaiban) hordozott érték.

A királyi birtokok, azok hasznai az uralkodó számára tehát közvetlen gazdasági előnyt biztosítanak, míg a korona birtokjogának bevételi és kiadási oldala egy körforgásszerű folyamatban működik, aminek során a két oldal közötti arányeltolódások következtében változik a királyi kézen lévő birtokok mennyisége. A király maga dönt a rá háramlott vagy hűtlenség miatt elvont birtok sorsáról, későbbi adományozásáról, az ő akaratán múlik, hogy a birtok állagát vagy értékét használja-e ki. A birtokadományozás pedig oly módon jelenti a birtok állaga helyett értékének kihasználását, hogy az adomá-

⁵⁸ BORECZKY Elemér: *A királyi tárnokmester hivatala 1405-ig*. Különlenyomat a Magyar Jogász-Ujság 1905. évi folyamából, Budapest, 1904. 8. p.

⁵⁹ MEZEY: i. m. 132. p.

⁶⁰ BORECZKY: i. m. 12. p.

⁶¹ KUBINYI: i. m. 14. p.

⁶² LÁSZLÓ BALÁZS: *A hűtlenség és annak büntetése az Árpád-korban*, in: *Studia Iuvenum Iurisperitorum 7.* (szerk.: Drinóczi Tímea, Naszladi Georgina, Novák Barnabás) Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Pécs, 2014. 63. p.

⁶³ BÉLI: *Magyar jogtörténet...* 75. p.

nyozás egyfelől a már teljesített hű szolgálat jutalmazására (ellenszolgáltatásra), másfelől a majdani vagy további hű szolgálatra történő ösztönzésre irányul.

A korona birtokjoga több szálon összefügg a *ius regium* más elemeivel, ezek az összefüggések jelentik rendszerelméletileg a rendszerelemek közötti kapcsolatot, kommunikációt. A jogalkotás, törvényhozás eredményeként keletkező dekrétumok – ahogy alább arra kitérek – számos szabállyal érintik a királyi jog ezen és más elemeit is. A birtokadományozás megjelenési formája pedig jellegét tekintve gyakran privilégium, ami az Árpád-korban ugyancsak a király akaratát hordozó jogforrás, tehát törvény.⁶⁴ A hűtlenségi marasztalás bírói aktus, ítélet. E marasztalásokról, vagyonkobzásokról pedig nem ritkán a későbbi adománylevelek számolnak be. További összefüggés, hogy az Árpád-kor végére az egyes királyi jogok megsértése – például a hadviseléssel kapcsolatos jogok vagy a pénzverési monopólium, a királyi oklevelek hamisítása – jellemzően hűtlenségi deliktumként büntetendő.

Társadalmi összefüggésrendszerben pedig a vagyonkobzás és a birtokadományozás olyan történelmi jelentőségű intézkedésekre mutathatnak, mint a királyi birtokszervezet és birtokpolitika reformja a Szűcs Jenő által „katonai antitalentumnak”, ugyanakkor az Árpád-dinasztia Szent István utáni „legnagyobb szervező tehetségének és legnagyobb realistájának” nevezett IV. Béla által.⁶⁵

A hűtlenség miatti vagyonkobzás

A királyi oklevelekben gyakorta került kifejtésre, hogy az alattvalói hűség jutalmat érdemel, míg a hűtlenséget kellő szigorral kell büntetni. Jó példa erre II. András 1223. évi levele, amely Gergely és István ispánok adományáról számol be: „a királyi tisztség méltósága megköveteli, hogy minden egyesek érdemeit megmérjük, és nekik az érdemek elvárásáért feleljünk, jogos és az ésszerűségnek megfelelő, hogy a hűtleneket és az igazságtalanság hajszolóit (*infideles et iniquitatis sectatores*) gyökerestől kiirtsuk és elpusztítsuk, a jókat és az igazságosságot szeretőket pedig, akik hűségesen cselekednek kellő időben az országnak és a király koronájának hasznára (*qui fideliter ad utilitatem Regie Corone, et Regni commodum se exercent*), bőkezű ajándékokkal ékesíteni ne késlekedjünk”.⁶⁶ E forrásból is kiderül, hogy a hűség címzettje és a hűtlenség beszámítási pontja is a király, illetőleg a korona. *Bónis* szavaival, e kettő együtt jelenti az államot.⁶⁷

Míg a személyes királyság idején a hűtlenség lényegében a felségsértést és felségárulást jelentette, az Árpád-kor végére a hűtlenségi cselekmények lényege kiszélesedik, közös ismertetőjele már a „hazafiatlan, államellenes vagy súlyosan társadalomellenes” magatartás.⁶⁸ Ilyen megítélés alá esik az 1220-as évektől kezdve az idegen fegyveres erőnek az országba hozatala, valamint (veszélyessége folytán) a nyilvános gyűjtogatás és pusztítás, IV. Béla korától a királyi oklevelek hamisítása, a pénzhamisítás és a várak-

⁶⁴ BÉLI GÁBOR: *Árpád-kori törvényeink*. In: JURA VI/1–2., 2000. 40–43. pp.

⁶⁵ SZÜCS JENŐ: *Az utolsó Árpádok*. História Könyvtár, Budapest, 2002. 26. p., 39–45. pp., 61–66. pp.

⁶⁶ WENZEL Gusztáv: *Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus VI*. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya. Pest, 1867. 419. p.

⁶⁷ BÓNIS: i. m. 83. p.

⁶⁸ BÉLI: *Magyar jogtörténet...* 179. p., PÁRNICZKY: i. m. 54. p.

kal űzött visszaélések, III. András korától pedig a királyi engedély nélküli várépítés és a lerombolni rendelt várak le nem rombolása.⁶⁹

Bár a hűtlenségi cselekményeket jelölő *nota-* vagy *nomen infidelitatis* (később *crimen-* vagy *flagitium infidelitatis*) kifejezések a XIII. század során terjedtek el az oklevelekben, azonban e deliktumok szűk köre már Szent István uralkodása alatt ismert volt. Szent István második dekrétuma rögzíti a vagyonkobzás három esetét, és e dekrétum következő mondatából kiolvasható, hogy a hűtlenségi esetek büntetése a vagyonkobzás mellett végrehajtható fővesztés volt: „Sem bármilyen vád miatt vagyona sérelmét el ne szenvedje senki, hacsaknem a király halálára vagy az ország eladására szervekedett, vagy ha idegen tartományba menekült, akkor pedig vagyona a király hatalmába kerüljön. Azonban ha valaki a tanács által a király halálára vagy az ország eladására törvényesen találtatik, az fővesztés büntetésének vettessék alá, vagyona pedig érintetlenül maradjon épségben ártatlan fiainak”.⁷⁰ E fordulat nyilván csak a vagyonból a fiakat illető részre vonatkozik, ez vélhetően az osztály intézményének korai előjele, *Párniczky* ugyanakkor azt is megjegyzi, hogy a későbbi gyakorlat nem mindig érvényesítette ezt a „kedvezményt”.⁷¹ Szent László és Kálmán dekrétumai is érintik a királyi hatalom egyes területeit, a hűtlenség miatti vagyonkobzásra vonatkozó rendelkezéseket azonban nem találunk bennük.

II. András 1222. évi Aranybullájának⁷² rendelkezései kevés kivétellel a királyi jog körébe tartozó intézményeket szabályoznak, több rendelkezése a hűtlenség miatti vagyonkobzás szempontjából is releváns. A 2. artikulus kimondja: „sem mi, sem a mi utódaink *servienseket* soha el ne fogjanak, vagy fel ne düljék, hacsak előbb meg nem idéztettek, és bírói ítélettel el nem ítéltettek”. A feldúlás itt a *serviens* birtokának feldúlását, vagyis a vagyonkobzást jelöli, mivel 1231-ig a jószágvesztés valóban annak felégetését, lerombolását jelentette.⁷³ A 8. artikulus a nádor ugyanígy rögzített (általános) bíraskodási hatalmát korlátozza: „de a nemesek ügyét, amely fővesztésre vagy birtokdúlásra vonatkozik, a király tudomása nélkül be ne fejezhesse”. E szabályok nem említik ugyan az *infidelitast*, mivel azonban a fő- és jószágvesztés annak rendes büntetése, e deliktumokra nyilván kiterjed a 2. és a 8. artikulus hatálya. A 12. artikulus pedig a *confiscatio* alól mentesíti a halálra ítéltetett férfi ártatlan feleségének hitbérét.

Végezetül a királyi hatalom által és mellett területi alapon kialakulóban lévő ifjabb királyi hatalom elismerésére utal az a cikk, amelyben II. András megígéri, hogy a *serviensek*, akik erre engedélyt kaptak, szabadon mehessenek a királytól annak fiához (és nyilván visszafelé is), és emiatt nem kell birtokaik pusztulásától tartaniuk.⁷⁴ A király ehelyütt és e körben a hűtlenségben történő marasztalás és a *destructio* alkalmazásáról mond le.

⁶⁹ PÁRNICZKY: i. m. 40. p., 54–55. pp., 63–64. pp.

⁷⁰ BAK, JANOS M. – DOMONKOS, LESLIE S. – SWEENEY, JAMES ROSS (ed.): *The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary, Volume 1. 1000-1031. Decreta Regni Mediaevalis Hungariae, Tomus I. 1000-1031.* Idyllwild, California, 1999. 9. p., ZÁVODSZKY LEVENTE: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai.* Stephaneum, Szent István Társulat. Budapest, 1904. 153. p.

⁷¹ PÁRNICZKY: i. m. 22., 27. p.

⁷² BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 32–33. pp.

⁷³ PÁRNICZKY: i. m. 37. p.

⁷⁴ BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 33. p.

Az 1231. évi Aranybulla⁷⁵ rövidebb formában megismétli a kilenc évvel korábbi oklevél 2. artikulusát, és II. András ígéretet tesz az Aranybulla rendelkezéseibe ütköző módon elkobzott javak visszaszolgáltatására. A 22. artikulus pedig kimondja: „valahányszor valaki bírói ítélettel elítéltetik, a mi akaratunkon álljon magunknak megtartani vagy akaratunkból másoknak elosztani”. E javakkal valójában 1231 előtt is a király rendelkezett szabadon, így a valódi újdonságot a következő mondat hordozza: „tűzvést küldeni ugyanakkor nem akarunk az ő birtokaikra”. András tehát szakítani kíván a gyakorlattal, miszerint a jószágvesztés egyben elpusztítás. Az így megszerzett értékes királyi javak még inkább alkalmasak arra, hogy a király utóbb az érdemeseknek adományozza azokat.

A harmadik Aranybulla 1267-ben megismétli az 1222. évi dekrétum azon rendelkezését, miszerint a nemesek, akik erre engedélyt kaptak, szabadon mehessenek a királytól annak fiához vagy fordítva, és emiatt nem kell birtokaik pusztulásától tartaniuk.⁷⁶

III. András 1298. évi dekrétuma⁷⁷ a korábban állandósult és a szokásjogra is támaszkodó okleveles gyakorlatot veszi alapul.⁷⁸ Első két artikulusa a hűtlenség újabb magatartási formáit – a jogtalanul elfoglalt királyi vagy királynői jogok, bitorolt egyházi vagy nemesi birtokok, piacok vagy vámok vissza nem szolgáltatása, illetve ilyenek zsákmányolása – határozza meg, és vagyonkobzással sújtja azok elkövetőit. A tiltott magatartások különös szankciója az *excommunicatio*, ami a szentségekben való részesedés lehetőségének elvesztése mellett a felperesi perképeség elvesztését is jelenti,⁷⁹ a legmagasabb egyházi méltóságok egybehangzó akarata azonban kegyelmet biztosíthat alóla. A hűtlenségi cselekmények azonban természetesen maguk után vonják a vagyonkobzást is: „minden vagyonuktól pedig cselekményük okán fosszák meg őket, és az általuk okozott károk megtérítésének levonásával, és azoknak adva és ítélve, akiknek kárt okoztak, jószágaik maradék részei a király kezére szálljanak”. III. András törvénye szigorú szabályt tartalmaz a nemesek ártatlan fiaira nézve: „ugyanezek örökösei a szülői vétek miatt törvényes örökrészüktől megfosztva ne számoltassanak a nemesek között, és a nemesi jogok gyakorlásából, valamint a királyi udvarba bejárás jogából kizárva maradjanak, minden joguktól törvényesen megfosztva”. Azt is kiemeli azonban a király, hogy „Ami pedig másoké, adasson vissza saját és valódi urának”. *Kristó Gyula* hangsúlyozza, hogy az 1298. évi dekrétum említett rendelkezései elsősorban a bárók ellen irányultak, a gyakorlatban azonban nem tudtak megvalósulni; a lassan kialakuló tartományuraság ugyanis „szükségszerűen került szembe a királyi hatalommal”.⁸⁰

A dekrétumok mellett a *confiscatio* intézményéhez kapcsolódó első oklevelek az 1222-es Aranybulla keletkezése előtti évekből maradtak fenn.⁸¹ A XII. századból mindössze azt az 1162. évi oklevelet érdemes kiemelni, amelyben III. István a korábbi soproni várszolgának, Farkasnak adományoz több rétet és malmot *Kacil*, *Vidza* és *Welen* falvakban, mert „ama hűtlennel szemben, akik azt a várat, amelyet közönségesen

⁷⁵ BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 36–39. pp.

⁷⁶ BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 40. p.

⁷⁷ BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 47–48. pp.

⁷⁸ PÁRNICZKY: i. m. 63–64. pp.

⁷⁹ HAJNIK IMRE: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1899. 165. p.

⁸⁰ KRISTÓ GYULA: *Magyarország története 895–1301*. Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 272–273. pp.

⁸¹ PÁRNICZKY: i. m. 32. p.

Kapunak neveznek, el akarták foglalni, hüen mellém állt, és ezenfelül azok hűtlenségét sorban nyilvánvalóvá tette”.⁸² Ez a forrás is azt mutatja, hogy a hűtlenség miatti vagyonszerzés szorosan összefügg a királyi birtokadományozással, a konkrét hűtlenségi ügyek legfőbb megismerési forrásai a királyra háramlott birtokokra vonatkozó későbbi adománylevelek.

1221-ben II. András Korláth fia Benedek egykori erdélyi vajdát megfosztja minden birtokától és száműzetésbe küldi, Benedek hűtlensége miatt pedig feleségét, Tota asszonyt is megfosztották hitbéréért.⁸³ Úgy tűnik azonban, hogy a hitbér már az Aranybulla előtt is kivételt képezett a *confiscatio* alól, mivel András később visszaadja a vétlen feleség javait.⁸⁴

1232-ből maradt fenn Dénes nádor különös ítélete: Móric fia Péter azzal vádolta Poth fia Pothot, hogy az idegen fegyvereseket hívott az országba. Poth tagadta ezt, Péter pedig tanúk helyett a király levelét vitte a nádor elé, amelyben II. András magához vonta az ügyet. Mivel Péter a király előtt sem bizonyított semmit, őt marasztalták, és „Pothtal szemben a hűtlenség bélyege alá került, amelyben semmi többet nem mondhatott és magát nem tisztázhatta”.⁸⁵ A más hűtlenséggel alaptalanul vádoló tehát maga vált hűtlenné.

A vagyonszerzés gyakorlata az Árpád-korban IV. Béla korától a leggazdagabb. 1244-ben például István zágrábi püspök Brochun fia Márk ispánnak adja a Drenchnyna nevű földet, amely korábban András gorai ispán által királyi engedéllyel Vechezlov fia Györgytől, pontosabban „a mondott hűtlennek fivéreitől és fiától elvétellett, és ugyanezek vissza sem válthatták”. E levélben egyértelműen rögzítésre kerül, hogy a hűtlenség miatt elkobzott vagyont a rokonok nem válthatják meg.⁸⁶ Ugyanebben az évben azonban IV. Béla egyik a korábban hűtlenségben marasztalt Simon bán fiának kegyelemből visszaadja apja *Buchk* nevű földjét.⁸⁷ Egy évvel később IV. Béla oklevele arról tanúskodik, hogy „Péter várnagyot ellenségeskedései és kicsapongásai miatt Sopronból kizárták és kitaszították”, míg bizonyos soproni tornya és házai hasznaikkal „jog szerint” a király kezére szálltak.⁸⁸ A tatárjárást követően tehát a határörvidékeken vélhetően hűtlenségnek minősültek a védelemért felelős személyek kihágásai is.

Egy 1263-ban kelt oklevél István fia Konrád hűtlenségéről számol be, aki idegenekből szervezett hadával a végeket pusztította, majd a cseh királytól kért privilégiumot magyarországi birtokaira, de e forrásban jelenik meg a pénzhamisítás (*falsam cudi faciens monetam*) is, mint hűtlenségi cselekmény.⁸⁹ 1265-ben pedig IV. Béla Panyit ispánt marasztalja, elmondva, hogy az ispán meghamisította az ügyben korábban eljáró Henriknek, a királyi udvar bírójának levelét.⁹⁰ Panyit büntetése itt csak bírság, nem úgy, mint hat évvel

⁸² NAGY IMRE (szerk.): *Sopron vármegye története. Oklevéltár I. 1156–1411*. Sopron, 1889. 2. p.

⁸³ SZENTPÉTERY IMRE (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica I/1*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest, 1923. 120. p.

⁸⁴ PÁRNICZKY: i. m. 33–34. pp.

⁸⁵ WENZEL: *Árpád-kori...* VI. 506. p.

⁸⁶ WENZEL GUSZTÁV: *Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus XI.*, Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottság, Budapest, 1873. 334. p.

⁸⁷ WENZEL: *Árpád-kori...* VII. 384. p.

⁸⁸ NAGY IMRE – PÁUR IVÁN – RÁTH KÁROLY – VÉGHELY DEZSŐ (kiad.): *Hazai okmánytár I. Codex Diplomaticus Patrius I.*, Győr, 1865. 32. p.

⁸⁹ PÁRNICZKY: i. m. 54–55. pp.

⁹⁰ FEJÉR, GEORGIUS: *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis IV/3.*, Budae, 1829. 284. p.

korábban, amikor Borych bán fia Pál királyi oklevelet hamisított, és ezért birtokai a királyra szálltak.⁹¹ Eszerint tehát csak a királyi oklevelek hamisítása minősült hűtlenségnek.

1270-ben Miskolc nembeli Panyit szörényi bán kapja meg V. Istvántól a hűtlenségben marasztalt Arnold ispán fia Miklós birtokát akinek vétke a király szavaival: „koronázási ünnepségünkre nem jött el, hanem saját Pölöske várába a mi és Magyarország német ellenségeit hívta”.⁹² A levél beszámol Miklós egyéb cselekedeteiről, így a vár környékének feldúlásáról is.

A IV. László korából fennmaradt oklevelek nagy száma és tartalma arról tanúskodik, hogy a királyi hatalom gyengülésével, a bárók hatalmának erősödésével a hűtlenségi esetek száma gyarapodott, megtorlásuk azonban egyre inkább elmaradt a korábbi szigortól.

Péter pozsonyi és mosoni ispán, a király főtálnoka 1279-ben Jakab pozsonyi bírónak adja a Plumnon nevű földet szolgálataiért, amelyeket „különösen udvarispánunkkal, Péter fia Jánossal szemben, aki a hűtlenség jegyével vagy címével (*titulo seu labe infidelitatis*) ugyanezen urunk, Magyarország legjelesebb királya ellen és ellenünk fellázadt, hűségesen és kegyesen nyújtott”.⁹³ Egy évvel később a király saját adományaként erősíti meg a fentieket, elmondva, hogy János azért esett hűtlenségbe, mert „pozsonyi várunkat ellenünk indítani igyekezett”.⁹⁴ 1283-ban IV. László Tamás váci püspöknek adja Adorján fia Zaheus minden jószágát, amelyek – ahogy az oklevélben áll – „az ország kipróbált szokásjoga alapján” a király kezére szálltak, mivel Zaheus „a szlavóniai részekről a belső harcok során összegyűjtve az ellenségeket, több kártevést, gaztettet és fosztogatást követett el”.⁹⁵

Legvégül említem az esztergomi káptalannak III. András ítéletét átíró 1299. évi levélét, miszerint Barla ispán és Divéki István fia István korábban a nádor előtt egymást kölcsönösen hűtlenséggel vádolták meg, majd mivel mindkét fél felajánlotta a bajvívást, a nádor azt elrendelte saját jelenlétére, minthogy az ügyben maga is érintett volt. Végül, amikor a király a saját jelenlétére vonta a párbajt, a nádor előbb nem tette azt át, később pedig István nem jelent ott meg, ezért őt III. András hűtlenségben marasztalta fő- és jószágvesztésre. A rendelkezés azonban a főbenjáró ítélethez hasonlatos: „István halállal lakoljon, bárhol is ériék, és összes akárhol lévő birtokai két részben királyi kezeinkre, harmad részben Barla és Izorló ispánok kezeihez és jogára szálljanak”.⁹⁶ A dekrétumok és egyéb okleveles források kapcsolatában megállapítható, hogy az Árpád-kor végén „a *ius regium* és a *nota infidelitatis* tekintetében az írott jog és a szokásjog megegyezett egymással”.⁹⁷

⁹¹ SZENTPÉTERY IMRE (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica I/3*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1930. 374. p.

⁹² WENZEL GUSZTÁV: *Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus XII*. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya, Budapest, 1874. 6. p.

⁹³ WENZEL GUSZTÁV: *Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus IX*. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya. Pest, 1871. 251. p.

⁹⁴ WENZEL GUSZTÁV: *Árpád-kori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus IV*. Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya, Pest, 1862. 217. p.

⁹⁵ WENZEL: *Árpád-kori...* IX. 350. p.

⁹⁶ IPOLYI ARNOLD – NAGY IMRE – VÉGHÉLY DEZSŐ (kiad.): *Hazai okmánytár VI. Codex Diplomaticus Patrius VI*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1876. 441. p.

⁹⁷ PÁRNICZKY: i. m. 64. p.

A hűtlenség miatti vagyonkobzás jelensége tehát a jogi, társadalmi jelenségek igen széles körével kapcsolatban álló, a királyi hatalom erősségével vagy gyengülésével együtt hullámzó intenzitású jogintézmény volt az Árpád-házi uralkodók idején.⁹⁸ A hűtlenség mint *delictum publicum* büntetése főszabályként fő- és jószágvesztés (vagyonkobzás), aminek célja nem csupán a vagyon, hanem vagyonképesség elvonása. Béli szerint „a vagyonelkobzás a patrimonális királyság időszakában a felségsértés és a pártütés, a bírói teendők megszegése, karddal elkövetett emberölés, a házratörés, ispán általi tilalomszegések esetén alkalmazott jóvátételi, illetve bírságos jellegű vagyoni büntetés volt”.⁹⁹ A rendi korszakban aztán (az Árpád-kor utolsó évtizedeitől) a hűtlenségi büntetés kizárólag bírságos jellegű (a jószág a királyra, illetve a koronára háramlott), míg a becstelenségi deliktumok esetében jóvátételi, a nagyobb hatalmaskodás körében pedig – a rendszerint megváltható fővesztés mellett – vegyes jellegű vagyoni büntetés.¹⁰⁰ A hűtlenségi büntetésnél a fővesztés megváltása kezdetben kizárt, de az Árpád-kor végére ez a gyakorlat enyhült.¹⁰¹

Megjegyzendő még, hogy mindezekről különbözik a XIII. század első felében megjelenő főbenjáró ítélet, a közönséges gonosztevők büntetése. Őket is személyükben és minden vagyonukban ítélik el, de a marasztalt vagyona nem a kincstárra, hanem két(harmad) részben a bíróra (eredetileg és leggyakrabban a nádorra), harmadrészében a sértettre száll, érvényesül a visszavásárlási jog, és a nádornak lehetősége van méltányos eljárás követésére.¹⁰²

A vagyonkobzás fenti formáinál eltérően alakul a bírói joghatóság is. A hűtlenségi ügyekben – legalábbis eleinte – a király személyesen ítélkezik, hatalmaskodási ügyekben már előbb érvényesül a nádor kialakuló, és az 1222. és 1231. évi Aranybullákkal „kiteljesedő” általános bírói funkciója,¹⁰³ a közönséges gonosztevők „kiirtása” pedig a XIII. század második felétől a nádori törvényszék elsődleges feladata.¹⁰⁴

Fontos hangsúlyozni azt is, hogy a vagyonkobzás a fővesztés esetleges mellőzése esetén sem tekinthető pusztán szimbolikus büntetésnek. A hűtlenség miatti *confiscatio* ugyanis a birtokok elvesztése mellett a tisztségek, kiváltságok, az öröklési képesség, a gyámképesség és az atyai hatalom elvesztését is eredményezte.¹⁰⁵ A birtok mint a hatalom gazdasági alapja és a *confiscatio* összefüggésében pedig ide kívánkozik *Pármiczky* megállapítása, aki a vagyonkobzás jelentőségét négy – egy-egy gazdasági és politikai, valamint két szellemi – tényezővel magyarázza, amelyek közül a gazdasági tényező abban áll, hogy a király elvonja az ellenszegülő gazdasági hatalmának alapjait.¹⁰⁶

⁹⁸ LÁSZLÓ: *A hűtlenség és annak büntetése...* 89. p.

⁹⁹ BÉLI: *Magyar jogtörténet...* 175. p.

¹⁰⁰ BÉLI: *Magyar jogtörténet...* 175. p.

¹⁰¹ BÉLI: *Magyar jogtörténet...* 179–180. pp.

¹⁰² PÁRNICZKY: i. m. 56–57. pp.

¹⁰³ BÉLI Gábor: *A nádor bírói hatalma a XIII. század derekáig*. In: IV. Szegedi Jogtörténeti Napok. Konferencia a bírói hatalomról és az állampolgárságról (szerk.: Homoki-Nagy Mária) Szegedi Egyetemi Kiadó, Szeged, 2011. 53. p., DEGRÉ: i. m. 113. p.

¹⁰⁴ BÉLI: *Magyar jogtörténet...* 234–235. pp. BÉLI Gábor: *A nemesek négy bírója. A szolgabírók működésének első korszaka 1268–1351*. Dialóg Campus Kiadó. Budapest–Pécs. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar. Pécs, 2008. 94–104. pp., DEGRÉ: i. m. 115. p.

¹⁰⁵ LÁSZLÓ BALÁZS: *Gutkeled nembeli Joachim hűtlensége*. In: *Joghistoria XIX/2.*, 2014. 35. p.

¹⁰⁶ PÁRNICZKY: i. m. 20. p.

Az örökös nélkül maradt nemesi birtok királyra háramlása

A király, illetve a korona valamely öröklésre jogosult jogutód nélkül meghalt örökhagyó halála miatti, nemesi birtokban történő birtokszerezésének legnagyobb jelentőségét – a *ius regium* vizsgálata során – abban látom, hogy ez az a jogintézmény, ahol a királyi jognak a *Párniczky* által megfogalmazott, és általam is irányadónak tekintett tágabb fogalma leginkább megkülönböztethető a szűkebb – kifejezetten dologi jogi – megközelítéstől.

Ahogy arra a *ius regium* fogalmának meghatározásánál utaltam, *Béli* Gábor a királyi jogot a tulajdont korlátozó elidegenítési tilalomként írja le, amely korlátozás a korona, illetve a *fiscus* számára a király által fenntartott lappangó jogként az utolsó öröklésre jogosult halálával vagy valamely jogosult hűtlenségbe esésével éledt fel.¹⁰⁷ Míg azonban a hűtlenség jogkövetkezménye (a *confiscatio*) valamennyi jószágra kiterjedt, az urafogyott – vagyis törvényes örökös nélkül maradt – birtok koronára háramlásának szabályai az Árpád-korban a birtok eredete szerint differenciálódtak. A király által adományozott birtok öröklési rendjében pedig kialakult az adományos általi elidegenítésre vonatkozó királyi *consensus*, lényegében a korona lappangó dologi jogáról való lemondás intézménye. Már e megállapításokból látszik, hogy az örökös nélkül maradt birtok királyra háramlásánál dologi jog és öröklési jog találkozása figyelhető meg. A korabeli források vizsgálata előtt ezért elengedhetetlen a dologi és öröklési jelleg kérdésének körüljárása.

Párniczky felhívja a figyelmet arra, hogy *devolutio* és *caducitas*, vagyis az adománybirtok visszaháramlása és a törvényes öröklésben az urafogyott birtok király általi öröklése különböző birtokszerezési formák, utal azonban arra is, hogy más szerzők – így *Murarik* Antal, *Hajnik* Imre, *Illés* József, *Szladits* Károly – éppen a két eset hasonlóságát, a király általi törvényes öröklés háramlási jellegét, illetőleg az okleveles forrásokban a szignifikáns elkülönülés hiányát emelik ki.¹⁰⁸ *Béli* pedig a törvényes öröklés szabályait tárgyalva elvi síkon kifejezetten elhatárolja a két esetet, amikor megállapítja, hogy az urafogyott vagyonban, ami a törvényes és végrendeleti örökös hátrahagyása nélkül elhalt örökhagyó ősi és (adományozáson kívül) szerzett vagyona lehet, a király, illetve a korona örököl; míg az adományos jószág – mivel azon a királynak, illetve a koronának dologi joga áll fenn – eleve nem válik urafogyottá, így nem öröklési, hanem dologi jogon száll vissza ezekre.¹⁰⁹ E megközelítésben a (szűkebb értelemben vett) *ius regium*, a korona birtokjoga a király (korona) dologi szerzésére szűkül, a *caducitas* pedig öröklési jogi intézmény.

Szent István első dekrétuma az özvegy nő holtig tartó haszonélvezeti jogának szabályozásánál utal a királynak az örökhagyó halálozása miatti birtokszerezésére, amikor kimondja, hogy az özvegy nő halála után, ha a (korábban elhalt) férjnek rokonai nincsenek, a király lesz az örökös.¹¹⁰ E rendelkezés a fenti megkülönböztetésben a *caducitas*, és nem a *devolutio* esetéhez tartozik; ahogy *Béli* fogalmaz, ez a saját (öröklött) vagyonra

¹⁰⁷ BÉLI: *Magyar jogtörténet...* 72–73. pp.

¹⁰⁸ PÁRNICZKY: i. m. 17. p.

¹⁰⁹ BÉLI: *Magyar jogtörténet...* 136. p.

¹¹⁰ BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 6. p.

vonatkozott,¹¹¹ az adományra nem. Első királyunk idejéből *Párniczky* még azt emeli ki, hogy a királynak az örökhagyó utáni birtokszerzése a szállásbirtokhoz és más öröklött birtokhoz hasonlóan az adománybirtokban is a vérségi köteléken alapuló öröklésre jogosultak után állhat be, és a király birtokszerzését megelőzi a kegyes adomány, még-hozzá királyi *consensus* nélkül¹¹² – *Párniczky* tehát ehelyütt még nem határolja el a király dologi és öröklési jogszerzését –; és Szent László korából is csupán annak lehetőségére utal, hogy a kegyes adományhoz esetleg királyi jóváhagyás kellett, bár az erre utaló igen kis számú forrásból az sem állapítható meg, hogy azok adománybirtokról szólnak vagy sem.¹¹³

Kálmán első törvényében jelenik meg a birtok eredete szerint megkülönböztetett öröklési rend, amely a vásárolt (adományozáson kívül szerzett) birtokot minden örökösnek meghagyni rendeli, míg a Szent Istvántól eredő adománybirtokra az emberi utódlás (vagy természetes leszármazás¹¹⁴) érvényesül, más királyoktól eredő adományokban pedig csak a leszármazók, ezek hiányában a testvér, majd annak leszármazói öröklőnek, míg ilyenek hiányában az adománybirtok – bármely királytól származott is – a királynak marad.¹¹⁵ A Szent Istvántól származó adománybirtok öröklési rendjének a nem adományos birtok öröklési szabályaihoz közelítését *Béli* szerint az indokolta, hogy e régebbi adománybirtokok a zavaros XI. században részben beleolvadtak a nem adományozott birtokokba, így az elkülönült öröklési rendjük a gyakorlatban már nem tudott működni.¹¹⁶ *Párniczky* szerint pedig Kálmán szándéka arra irányult, hogy az adománybirtok öröklési rendjét, amelyet Szent István tudatosan igazított az ősi birtok öröklési rendjéhez, a nem Szent Istvántól származó adományok esetén szigorítsa, amire vélhetően a királyi birtokállomány csökkenése indította.¹¹⁷ A korábban leírt megkülönböztetés szerint az adománybirtok királyra háramlása itt már dologi jellegű.

A szerzett birtok esetén a dekrétum a király általi öröklésről nem beszél, azonban feltehető, hogy a törvényes öröklési rend kimerülése után e birtok is a királyra szállt, akárcsak Szent István első dekrétuma alapján, de nem dologi, hanem öröklési alapon. Ezt későbbi okleveles források is alátámasztják.¹¹⁸ Kálmán rendelkezései részben a gyakorlatba is beépültek, ami leginkább a királyi *consensus* működésére utaló korabeli oklevelekben érhető tetten. *Béli* egészen a XII. század végéig kimutatja, hogy a monostoralapító vagy egyházak javára végrendelkező előkelők ingatlanvagyonukkal minden esetben csak királyi engedéllyel rendelkeztek, ha pedig élő rokonaik is voltak, akkor az öröklött és adományos birtok esetén az örökhagyó nekik is juttatott a vagyonból, illetve az ő beleegyezésüket is beszerezte a kegyes adomány tételéhez.¹¹⁹

¹¹¹ BÉLI GÁBOR: *Rendelkezés királyi beleegyezéssel az Árpád-korban*. In: Ünnepi Tanulmányok Máthé Gábor oktatói pályafutásának 50. jubileumára, *Studia sollemnia scientiarum politico-cameralium*, (szerk.: Kis Norbert, Peres Zsuzsanna) Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2017, 101. p.

¹¹² PÁRNICZKY: i. m. 21. p.

¹¹³ PÁRNICZKY: i. m. 24–25. pp.

¹¹⁴ BÉLI: *Rendelkezés királyi beleegyezéssel...* 104. p.

¹¹⁵ BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 26. p.

¹¹⁶ BÉLI: *Magyar jogtörténet...* 131. p.

¹¹⁷ PÁRNICZKY: i. m. 28–29. pp.

¹¹⁸ WENZEL: *Árpádkori...* VII. 125. p., 152. p.

¹¹⁹ BÉLI: *Rendelkezés királyi beleegyezéssel...* 101–102. pp.

Az 1222. évi Aranybulla alapján a *serviensek* öröklési rendjében a szabad rendelkezés megelőzi a maradékok (legközelebbi rokonok) törvényes öröklését, ezek hiányában pedig a birtok a királyra száll; mindezeket azonban megelőzi a leánynegyed kiadása is.¹²⁰ Az 1231. évi Aranybulla is ezt a szabályt tartja fenn,¹²¹ és lényegében ezekhez nyúlik vissza III. András 1291. évi dekrétuma is.¹²² E rendelkezések az öröklés rendjében, így a királyra háramlás terén sem tesznek különbséget a birtok eredete szerint, és nem szólnak a királyi *consensus*ról sem, mindezek alapján látszólag jelentősen csorbítják a király korábbi jogát az örökhagyó utáni birtokszerzésben. A jogtörténeti irodalom azonban egyetérteni látszik abban, hogy ezek a szabályok nem mentek át a gyakorlatba. *Párniczky* egyenesen azt fejtegeti, hogy a királynak eleve nem volt szándékában e szabály érvényesítése, a jogáról való ilyen mértékű lemondás, ezért a jogszabály szándékoltan „pongyola” megfogalmazása.¹²³ Elméleti szinten azonban megállapítható, hogy ha az adománybirtok öröklése valóban teljesen megegyezne a nem adományból származó birtokéval, akkor a *caducitas* és a *devolutio* megkülönböztetése is jóformán okafogyottá válna.

Az 1267-ben keletkezett harmadik Aranybulla lényegében a korábbi – az első két Aranybullától eltérő – gyakorlatot erősíti meg, amikor az örökös nélkül meghalt nemes birtokairól a szabad rendelkezést meg sem említve úgy rendelkezik, hogy azok el nem vehetők és senkinek nem adományozhatók vagy örökíthetők mindaddig, amíg arról a király előtt, az örökhagyó rokonai és nemzetsége jelenlétében nem döntenek a jog rendje szerint.¹²⁴ E szabályból arra lehet következtetni, hogy az öröklés rendjében a birtok eredete szerinti különbségek, és – ezért is a király jelenléte – a királyra háramlás szabályai is fennmaradtak az adománybirtok esetén.¹²⁵ Speciális szabályként e dekrétum a hadjárataban elhunyt nemes – bárhogyan szerzett – birtokaira a király birtokszerzését kizárja.¹²⁶ A bárhogyan szerzett birtok fogalmába e forrás esetében *Párniczky* szerint a megelőző és a későbbi okleveles gyakorlat alapján¹²⁷ az adománybirtok nem tartozhat bele. Ezzel szemben *Béli* több olyan oklevelet említ a XIII. század második feléből, amelyben a bármely módon szerzett birtok megjelölése kiterjed az adománybirtokra is.¹²⁸ *Párniczky* megállapítása ezért nem támadhatatlan. Továbbá a korábbi törvények és szokásjog alapján rokonok és nemzetség, illetőleg végrendelet együttes hiányában a *ius regium* alapján a király szükségképpen birtokszerzése továbbra sem zárható ki a szerzett birtokon sem.¹²⁹

E korszakból fennmaradt oklevelek közül példaként kiemelhető V. István 1270. évi, Máté aranymívesnek címzett birtokadománya, amely forrás általános jelleggel kimondja, hogy az örökös nélkül elhalt nemes földjének és birtokának a király kezére kell szállnia (*ad manus Regias deuolui debet*).¹³⁰ *Párniczky* e forrást a király öröklési jogá-

¹²⁰ BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 32. p.

¹²¹ BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 37. p.

¹²² BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 44. p.

¹²³ PÁRNICZKY: i. m. 36–37. pp.

¹²⁴ BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 40–41. pp.

¹²⁵ BÉLI: *Magyar jogtörténet...* 132. p.

¹²⁶ BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 41. p.

¹²⁷ PÁRNICZKY: i. m. 63. p.

¹²⁸ BÉLI: *Rendelkezés királyi beleegyezéssel...* 106–108. pp.

¹²⁹ BÉLI: *Magyar jogtörténet...* 136. p.

¹³⁰ WENZEL GUSZTÁV: *Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus III.* Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottmánya. Pest, 1862. 237. p.

nak (és nem az adománybirtok hátrahagyásának) forrásaként említi,¹³¹ azonban az oklevél tartalma arra utal, hogy az érintett birtok az elhunyt Salamon által korábban örökölt adománybirtok volt, ami – szemben a vásárolt birtokkal egy tekintet alá eső, királyi jóváhagyással elidegenített adománybirtokkal – nem veszítette el adományi jellegét.

Mindezek alapján *caducitas* és *devolutio* viszonyát a rendszer-szempontról, funkcionális megközelítésben, tehát a király (a kialakuló állam) hatalmának gazdasági alapja szempontjából az alábbiak szerint látom. A *caducitas* esetében a szokásjog és az írott jog által meghatározott törvényes öröklési rendben – ez a *lex generalis* – az uralfogott vagyont a király, illetve a korona szerzi meg. Ehhez képest az adománybirtok és a *devolutio* esetében, ha a király nem mond le a dologi jogáról, úgy a törvényes öröklés *lex generalis* jellegű szabályai helyett meghatározza az öröklés különös rendjét. Ha pedig elfogadom – és elfogadom¹³² – azt a megállapítást, hogy az Árpád-korban a király akarata megjelenési formájától függetlenül: törvény¹³³, akkor az adománybirtok öröklési rendje is, bár privilegiális jellegű, de törvényes öröklési rendet képez, amely tehát *lex*, méghozzá a törvényes öröklés általános rendjéhez képest *lex specialis*.

Teleológiai szempontból a *caducitas* inkább hasonlítható a mai magyar jog törvényes öröklési rendszerében az állam mint szükségképpen örökös megjelenéséhez, mivel a törvényes örökösök körét ésszerű határok közé szorítva kizárja annak veszélyét, hogy egy értékes vagyonelem uratlanná, bizonytalan jogi helyzetűvé váljon, vagy túlságosan elaprózódjon. Ez célszerűségi-jogbiztonsági kérdés. Ezzel szemben a *devolutio* esetében a birtokban megtestesülő gazdasági hatalom látszik elsődlegesnek, mivel a dolog állagáról a király meghatározott személyi kör javára az adományozással lemond ugyan, ez a lemondás azonban nem korlátlan és feltétlen, hanem a birtok a *consensus* hiányában – a lehetséges örökös kör kimerülésének esetére – mindvégig a királyra néz. A királynak tehát várománya van a dolog állagára nézve, amellyel később – a visszahátrahagyás után – ismét rendelkezhet, kihasználhatja annak gazdasági erejét. E funkcionális megközelítésben azonban inkább előbbi megállapítás igaznak látszik a *caducitas* és a *devolutio* jelenségére is: mindkettőnek feltétele egy – bár részben különböző – törvényes öröklési rend kimerülése, mindkettő megakadályozza a bizonytalan jogi helyzet – az uratlanság – tényleges létrejöttét, és mindkettő biztosítja a királynak a dologban megtestesülő gazdasági hatalmat, ami politikai hatalmának gazdasági alapját is képezi.

Ha pedig elfogadjuk a patrimonialis államszemlélet azon megállapítását, hogy az Árpád-kori hatalom közjogi rendjét – különösen a gazdasági jelentőségű jogintézmények körében – magánjogias elemek szövik át, akkor nincs elvi akadálya annak sem, hogy a dologi jellegű *devolutio* mellett a *caducitas* öröklési jellegű jelenségét is a tágabb értelemben vett *ius regium* egyik részjogosítványának tekintsük, mivel ez is a király (egyébként magánjogias) közjogi hatalmát gazdasági-politikai előny biztosításával megalapozó jogintézmény.

¹³¹ PÁRNICZKY: i. m. 49. p.

¹³² LÁSZLÓ: *A király helye...* 190. p.

¹³³ BÉLI: *Árpád-kori törvényeink...* 40–43. pp.

A királyi birtokadományozás

A *ius regium* vagyonerdekű elemeinek, a *fiscalia regum* körének egyik legfontosabb részjogosítványa a királyi birtokadományozás. A hűtlenséghez és az örökös nélkül maradt nemesi birtok királyra háramlásához képest birtokadományozás tárgyában nagyobb számú okleveles forrás áll rendelkezésre. Ennek nyilvánvalóan egyik oka az, hogy – amint kiderülhetett az előző két fejezetben hivatkozott forrásokból is – a hűtlenség miatti vagyonkobzásról és az örökös nélkül maradt birtok – akár dologi, akár öröklési címen – királyra háramlásáról beszámoló oklevelek tárgya általában éppen e birtokok későbbi adományozása. A birtokadományozás további esete a már kézen lévő birtokra kért új adomány (*nova donatio*), amelynek *Degré* két főbb esetét különbözteti meg: új király hivatalba lépése után, illetve a korábbi adománylevél elvesztése estén vagy ha adománylevéllel egyáltalán nem rendelkezett a jogszerző.¹³⁴

Általánosságban megállapítható, hogy az Árpád-kor végéig a birtokadományozás alapvetően királyi (legfeljebb ifjabb királyi vagy hercegi) jogosítvány volt, ami célját tekintve ellenszolgáltatás nyújtására, jutalmazásra vagy lekötelezésre irányult, jellegében pedig úgynevezett „tisztá” (a szolgálaton és érdemeken túlmutató vagyoni ellenszolgáltatás nélküli) és „teljes” (királyi kézből kapott, tulajdon- és birtokátruházást jelentő, perlést nem igénylő) adomány formájában történt.¹³⁵ Az adományozásra a XII. század végétől kezdődően írott adománylevélben, jellemzően az adományosnak és érdemeinek, a jószágnak és tartozékainak, az adomány jogcímének és az adomány feletti jogoknak (főként az öröklés rendjének – korábbi megállapításom szerint a speciális törvényes öröklési rendnek) pontos rögzítésével került sor.¹³⁶ Ez utóbbi adományosi jogokkal és öröklési renddel függ össze a már többször érintett királyi *consensus*, az adományos élők közötti vagy halál esetére szóló rendelkezésére vonatkozó királyi engedély, ami végső soron a király (korona) dologi jogáról, várományáról történő lemondást jelentette.

Királyi adományban nem csupán természetes személyek részesülhettek, hanem közületek is, például a királyi hospesközösségek, amelyek gyakran kaptak kiváltságlevelekben a királytól szükségleteik és szolgáltatásaik fedezetére legelőket, kaszálókat, erdőket, de arra is volt példa, hogy a monarcha egy vagy több falut csatolt népeivel és földjeivel együtt valamely hospesközösséghez. Az adomány ellenszolgáltatása az alattvalói hűség megkövetelése, egyes hospesközösségek szabadságleveleiben azonban találunk kifejezetten az adományhoz kapcsolt kötelezettségeket is. Jó példa erre a győri hospesek 1271. évi privilégiuma,¹³⁷ amelyben V. István „hogy megjavítandó épületeikhez vesszejük és cölöpjeik legyenek, és hogy a földműveléshez és udvaraik számára több földjük legyen”, nekik adja „azt a bizonyos szigetet népeivel együtt, amely a Dunán a győri várral szemben fekszik nyugat felől, erdőivel, legelőivel és halászhelyeivel egyaránt”. Megkapták továbbá a győriek „a győri vár Malomsoknak nevezett földjét, amely a Dunán túl egészen Zámolyig terjed, és amelyet korábban minden hasznával és tartozékával együtt” adományozott a király, valamint „bizonyos, a Zerphel kolostorhoz

¹³⁴ DEGRÉ: i. m. 157. p.

¹³⁵ BÉLI: *Magyar jogtörténet...* 75–77. pp.

¹³⁶ BÉLI: *Magyar jogtörténet...* 77–82. pp.

¹³⁷ ENDLICHER, STEPHANUS LADISLAUS: *Rerum Hungaricarum Monumenta Arpadiana*, Scheitlin & Zollikofer. Sangalli, 1849., 526. p.

tartozó, Terendoiulnak nevezett és a Rába mentén fekvő üres (gazdátlan) földet minden hasznával, úgy hogy eltűnjön közülük a rosszindulatúak ingerkedése”¹³⁸

Ahogy *Degré* is kiemeli, a királyi birtokadomány – és ez kiderül az okleveles források *arenga* szövegeiből is – nem jótékonyosság a király részéről, hanem lovagi kötelezettség a jó szolgálatok jutalmazására és politikai célú eljárás a hűség biztosítására, lekötésre és annak biztosítására, hogy az adományos (vagy később az általa kiállított katoná) lovagi fegyverzetet szálljon harcra a király zászlaja alatt.¹³⁹

Ami a dekrétum-jellegű forrásokat illeti, a birtokadományozás először Szent István második dekrétumában jelenik meg, amikor a király úgy rendeli, hogy „mindenki uralja sajátját és egyaránt a királyi adományokat, amíg él”, majd hozzáteszi, hogy „ennek élete után maradékai ugyanolyan uralommal következzenek”.¹⁴⁰ E rendelkezés alapján az adománybirtok a maradékok között, tehát az általános szabály szerint öröklődik. Ahogy *Párniczky* fogalmaz, e rendelkezésekkel Szent István saját örökletes adományait beállítja a fennálló tulajdoni és öröklési rendbe.¹⁴¹

Kálmán első törvénye az előző fejezetben kifejtettek szerint differenciáltan rendelkezik az adománybirtok örökléséről attól függően, hogy az adomány Szent Istvántól vagy bármely másik királyunktól származott-e,¹⁴² a gyakorlatban azonban leginkább annyi hatása érvényesült, hogy az osztályt követően adományozott birtokban csak az adományos leszármazói örökölték.¹⁴³ Ez az örökös kör tehát valójában annál is szűkebb, mint amit Kálmán a nem Szent Istvántól származó adománybirtokokra megállapított.

Az 1222-es és 1231-es Aranybulláknak a birtokadományozással kapcsolatos rendelkezéseinek értékelése elválaszthatatlanul összefügg II. András birtokpolitikájával. Úgy tűnik, a köztudatban II. András volt a gyenge király, aki elherdálta a királyi birtokokat, aki drága és sikertelen hadjáratokat vezetett Halicsba, aki a magyar előkelőkkel szemben az idegeneket pártolta, aki nem tudta megtorolni feleségének meggyilkolását, és akire a királyi *serviensek* rákényszeríthették akarataikat, ami az 1222. évi Aranybullában öltött testet.¹⁴⁴ Visszafogottabban értékel *Kristó* Gyula, aki a király gazdaságpolitikájának problémáját úgy foglalja össze, hogy II. András a királyi birtokrendszeren alapuló jövedelmek helyett a királyi jogon szedett regálék rendszerére kívánt áttérni, erre azonban az ország gazdasága nem volt alkalmas.¹⁴⁵

Az 1222. évi Aranybullában a királyi birtokpolitika korlátját képezik azok a törvénycikk, miszerint egész várspánságokat (és tisztségeket) örök jószágul a király nem adományozhat, a szolgálattal szerzett birtokot pedig nem lehet visszavonni, illetőleg idegeneknek (az országon kívülieknek) birtokot adományozni nem lehet, a már eladományozott ilyen birtokot pedig meg kell váltani.¹⁴⁶ Megígéri a király azt is, hogy ha valamely tisztséget viselő jobbágya hadjáratban meghalna, annak tisztségét fiának

¹³⁸ LÁSZLÓ Balázs: *A győri hospesek Árpád-kori privilégiumai*. In: Győri Tanulmányok 34. Tudományos Szemle. Győr, 2013. 119. p.

¹³⁹ DEGRÉ: i. m. 153. p.

¹⁴⁰ BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 9. p.

¹⁴¹ PÁRNICZKY: i. m. 21. p.

¹⁴² BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 26. p.

¹⁴³ PÁRNICZKY: i. m. 29. p.

¹⁴⁴ LÁSZLÓ Balázs: *Királyi jog az Aranybullákban*. In: JURA XXIII/1. 2017. 286. p.

¹⁴⁵ KRISTÓ Gyula: *Az Aranybullák évszázada*. Magyar História sorozat. Gondolt Kiadó. Budapest, 1976. 54–57. pp.

¹⁴⁶ BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 33–34. pp.

vagy fivérének biztosítja, míg az így elhunyt *serviens* fiát belátása szerint részesíti adományban.¹⁴⁷ A második Aranybullában az 1222. évi Aranybullában foglaltakhoz hasonló rendelkezések olvashatók az egész várbirtokok eladományozásának tilalmáról és az örökös nélkül maradt vagyonnak a királyra háramlásáról, míg a külföldieknek történő birtokadományozás tilalma kiegészül ezek méltóságra emelésének tilalmával is, „ugyanis az ilyenek viszik ki az ország gazdagságát”.¹⁴⁸

A királyi birtokadományozás működésével, a külföldiek támogatásával és a királynak a bevételei növelésére irányuló kísérleteivel kapcsolatos ellenérzések IV. Béla uralkodásának első szakaszában a birtokadományok visszavételéből fakadó elégedetlenséggel egészültek ki, míg a tatárjárás pusztítása a földbirtokosi szerkezetben helyenként „hatalmi” vákuumot idézett elő, felélesztve a környező területek földesurainak éhségét, birtokigényét.¹⁴⁹ Amikor a tatárjárást követően IV. Béla birtokpolitikája – e vákuum betöltése, az ország újjáépítése, védelmi rendszerének fejlesztése, és (nyilván) saját hatalmának újabb lekötéseken alapuló megszilárdítása érdekében – megváltozott, ezzel a nemesség egy részének csalódást okozott, így bár szervező és országépítő tevékenysége dicséretes volt, méltán nem örvendhetett nagy népszerűségnek e rétegek körében.¹⁵⁰ Az 1267. évi dekrétum legfontosabb előzménye azonban – álláspontom szerint – nem (közvetlenül) a nemesi elégedetlenségben keresendő, hanem a IV. Béla és fia, István ifjabb király (a későbbi V. István) hatalmi harcában. A két szembenállónak lekötéseinek, birtokadományok segítségével minél erősebb bázist kellett kiépítenie maga körül.¹⁵¹

Az 1267. évi dekrétum az Esztergomban gyűlésező királyi szolgák (nemesek) petíciója volt, amit IV. Béla a fiaival és a bárók bejegyzésével fogadott el. E gyűlés résztvevői azért írták össze jogaikat, mert a nyúlszigeti, 1266. évi békéjükben a király és idősebb fia, István a hatalommegosztás lényegi szabályait rögzítették ugyan, azonban nem érintették érdemben a királyi szolgák helyzetét. E megegyezés előzménye pedig a *Béli* Gábor által a „kettős királyi kormányzat formális kiindulópontjaként” aposztrofált, 1262. december 5. napját megelőzően kelt Pozsony-környéki egyezmény.¹⁵² E békékben Béla és István az előbbinek országa mellett nem kívántak egy másik országot létrehozni, hanem csupán a két uralkodó elkülönült hatalmi szféráját hozták létre, ahol is IV. Bélának mint királynak országa, Istvánnak pedig csak kormányzata volt.¹⁵³

Ilyen közegben, a király és az ifjabb király egyfajta egyezségeként, közös aktusként, akarataként született tehát a harmadik Aranybulla, amelyben Béla és István nemcsak arra vállaltak garanciát, hogy bizonyos szabadságokat biztosítanak a nemeseknek, és ezek jogait nem sértik, hanem arra is, hogy ennél többet egyikük sem ígérhet nekik. Ez pedig annak kijelölése mellett, hogy a királyi jog meddig terjeszkedhet, annak rögzítését is jelenti, hogy a királyi jog határai sem sérthetők további korlátozások útján. A dekrétum ígéretet tesz a korábban elvett várföldek és udvarnoki földek visszaadására,

¹⁴⁷ BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 33. p.

¹⁴⁸ BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 38. p.

¹⁴⁹ LÁSZLÓ: *Királyi jog...* 290. p.

¹⁵⁰ KRISTÓ: *Az Aranybullák évszázada...* 106–129. pp.

¹⁵¹ LÁSZLÓ: *Királyi jog...* 290. p.

¹⁵² BÉLI Gábor: *Egy különös törvényszék, a generale iudicium működése 1264 és 1266 között.* In: *Jogtörténeti Szemle* 2013/1. 2013. 1–3. pp.

¹⁵³ BÉLI: *Egy különös törvényszék...* 3–4. pp. SZÜCS: i. m. 164. p.

nehogy az ott letelepedett népek a kiváltságolt hospesek státuszába jussanak, sértve ezzel a földesúri jogokat, érdekeket, megígéri továbbá a nemesektől elvett és a király vagy királyné szabad népeinek, az udvarnokoknak vagy várnépeknek adott birtokok visszaállítását is.¹⁵⁴

A birtokadományozás dekrétumokban található szorosabban vett működési szabályai lényegében egyetlen fontos kérdésre, az öröklési rendre és a királyra háramlás kérdésére vonatkoznak, míg az Aranybullák nagy részben a korszak politikai-hatalmi helyzete által meghatározott korlátozásokat, pontosabban erre vonatkozó – a későbbi gyakorlatban kevésbé megvalósuló – ígéreteket tartalmaztak. Ennek magyarázatát abban látom, hogy a birtokadományozás legfőbb, törvény erejű szabályozása maga az adomány, az adománylevél lehetett. Igaz ugyanis, hogy az Árpád-kori királyi adomány mint teljes adomány tulajdon- és birtokátruházást jelentett, maga az adományozás aktuusa azonban jellegét tekintve nem annyira az ajándékozási aktusra vagy napjaink ajándékozási szerződésére hasonlított, hanem közjogias királyi akaratnyilvánítás, rendelkezés volt. Ahogy arra a királyi birtokadomány által felállított különös öröklési rend kapcsán már utaltam, a királyi birtokadomány privilégium jellegű királyi rendelkezés, és mint ilyen, lényegében minden egyes királyi adomány: törvény.

A királyi birtokadományozás további jellegzetességei közül az okleveles forrásokban megmutató királyi *consensus* az előző fejezetben bemutatásra került, míg az adománylevelek jellemző tartalmi elemei köréből a birtok pontos meghatározásának módja vagy a harmadik személy jogsérelmének hiányára utaló kitétel, illetőleg a birtokba történő beiktatás gyakorlata a király közjogi jogállása és a birtok mint a közjogi hatalom gazdasági alapja szempontjából kisebb jelentőségűek, ezért ehelyütt részletebben nem foglalkozok velük.

A birtokadományozással együtt érdemes azonban rövid említést tenni a tisztségek adományozásáról is. A személyes királyság korában a király természetesen magának tartja fenn a legfontosabb tisztségek betöltésének jogát, ennek során a rátermetség mellett jelentőséggel bír a király személye iránti hűség is. A szolgálat és hűség fizetsége jellemzően olyan birtokadomány volt, amely biztosította nemcsak megélhetésüket, de tisztségükhöz méltó életvitelüket is, és további hűséges szolgálatra ösztönözhetette őket.¹⁵⁵ A birtokadományra azért volt szükség, mert tisztségükből eredő jövedelemre csak az ispánok tettek szert, az országos és udvari tisztviselők nem, emiatt is kaphattak utóbbiak – birtokadomány helyett – ispánságokat.¹⁵⁶

Záró gondolat

Az Árpád-kori magyar jog intézményeinek vizsgálata során szembe kell nézni a források korlátozott száma jelentette kihívással. A *ius regium* és a korona birtokjogának tárgyalása során sem támaszkodhatunk több forrásra ma, mint évtizedekkel ezelőtt a témát alaposan feldolgozó *Párniczky Mihály*. Az elérhető okleveles források keletkezé-

¹⁵⁴ BAK – DOMONKOS – SWEENEY: i. m. 40. p.

¹⁵⁵ BÉLI: *Magyar jogtörténet...* 75. p.

¹⁵⁶ MEZEY: i. m. 133. p.

se között évek, akár évtizedek telhetnek el, így nehéz volna olyan képet leírni az Árpád-kori jogról, amely hézagok, megszakítások nélkül végigvezetne e három évszázadon.

Új impulzust a korszak közjogának, a királyi jognak vizsgálatához ezért leginkább az új megközelítés, az új vizsgálati keret adhat. Erre teszek kísérletet egy funkcionális-rendszer szemléletű vizsgálattal, amellyel megkísérlem áthidalni a magyar államiság kezdeti időszaka és napjaink között eltelt több évszázadot – annak minden társadalmi és jogi változásával együtt – annak érdekében, hogy az Árpád-kor jelenségeit a jelenkori társadalmi- és jogrendszerben beágyazott fogalmainkkal is megfelelően leírassuk, ezáltal is közelebb hozva a jogtörténetet a ma jogászához.

Végezetül, e dolgozatban (tudatosan) nem került megválaszolásra az a kérdés, hogy mikor jött létre a magyar állam. Olyan változó, fejlődő jelenségek, intézmények alakulását vizsgáltam, amelyek állami funkciókhoz kapcsolódnak, ezáltal alkalmasak lehetnek valamiféle államszerű működés feltételezésére, igazolására. Azonban a bemutatott folyamatokban a szemlélők – az államról vallott felfogásuk szerint – más és más pontokon láthatják meg az állam születését, működését.

BALÁZS LÁSZLÓ

SUBSTANCE, ROYALTY, LAW – RIGHT TO SUBSTANCE OF THE CROWN IN THE ARPAD ERA

(Summary)

When talking about the state, several key words of the aspect of the investigation may be: substance, royalty and law.

In regard of the Arpad Era, the key word 'substance' can be found in the theory of patrimonial monarchy while the word 'royalty' belongs to the theory of personal monarchy. If we choose the key word 'law' for the investigation, our way of describing the evolving state, state organization, the power of the monarch and the legal system goes through '*ius regium*'.

Ius regium – in a wider sense – means: laws and legal institutions establishing the power of the monarch based on public law, also providing him with political and economic benefit. Searching for a new aspect in the investigation of *ius regium*, I try to adopt a simplified general systems theory to the elements of *ius regium*. In doing so I hope to find a theoretic way to compare the evolving state and public legal system of the Arpad Era to those of nowadays which comparison could bring legal history closer to our contemporaries.

In this simplified general systems theory the starting point is the function and designation of the elements of *ius regium*, which I find quite similar to those of the elements of the state organization nowadays (legislation, public administration, jurisdiction, fiscal, monetary or military policy, etc.).

The function and designation of fiscal policy can be related to '*fiscalia regum*', the elements of *ius regium* of substantial interest, significant elements of which are the privileges named 'right to substance of the crown'.

In this simplified general systems theory the elements of the right to substance of the crown can be – from the aspect of the monarch – described in an I/O system: On the output side we find '*donatio*' and on the input side we find '*confiscatio*' and '*devolutio*'. In the end, comparing to *devolutio* I also find '*caducitas*' to have the same purpose and function in the system.